

Onderwerp Concept erfgoednota

Steller C.J. van Haften

De leden van de raad van de gemeente Groningen
te
GRONINGEN

Telefoon 050 367 8228

Bijlage(n) 2

Ons kenmerk 6431773

Datum 19 juli 2017

Uw brief van

Uw kenmerk

Geachte heer, mevrouw,

In februari 2016 ontving u van ons een uitgangspunten-notitie over ons voornemen om een nieuwe erfgoednota uit te brengen. Op 9 september 2016 hebben we met u van gedachten gewisseld over de koers en de stand van zaken. U vroeg zich toen ondermeer af of we ons erfgoed niet opnieuw zouden moeten inventariseren en waarderen. Ook miste u toen het thema herbestemming en vroeg u zich af of het energiezuiniger maken van monumenten wel voldoende op de agenda stond. Er was waardering voor de extra aandacht voor groen erfgoed en voor het idee van de Sleeping Beauties. En in het kader van de participatie is vorig najaar een enquête via het Stadspanel georganiseerd. Over de uitkomsten daarvan hebben we u in december geïnformeerd. Op basis daarvan leggen we nu het concept van de nieuwe erfgoednota aan u voor, ter opiniërende bespreking. Parallel hieraan vindt inspraak plaats. Eind september sluit de inspraaktermijn.

De gemeente is verantwoordelijk voor de uitvoering van de meeste wettelijke taken op het gebied van erfgoed. Onderdeel daarvan is dat de gemeente, binnen de kaders die het Rijk daarvoor stelt, zelf erfgoedbeleid vaststelt en uitvoert.

Vanwege de nieuwe Erfgoedwet (2016), de komst van de Omgevingswet (2019?), de aanstaande gemeentelijke herindeling en de behoefte aan de herijking van het gemeentelijke erfgoedbeleid hebben we ons beleid in een nieuwe nota geactualiseerd.

Erfgoed en cultuurhistorie geven historie en karakter aan Groningen en omgeving. Met deze actualisatie geven we richting aan de beide doelen van ons beleid: we conserveren waardevolle zaken uit het verleden en geven vorm aan randvoorwaarden die verdere stedelijke ontwikkeling en groei mogelijk maken. In beide gevallen streven we naar waardecreatie. Met deze actualisatie kan restauratie, herbestemming, transformatie en nieuwbouw in een historische setting beter vorm krijgen.

Bij de totstandkoming van de nota zijn de samenleving en de gemeentelijke organisatie betrokken door middel van een externe en een interne klankbordgroep met brede vertegenwoordiging. Daarnaast vormde de eerder genoemde Stadspanel-enquête een belangrijke inspiratiebron.

In de externe klankbordgroep waren onder meer de Vrienden van de Stad, Heemschut en particuliere eigenaren van een monument vertegenwoordigd, maar ook de Groninger City Club en Marketing Groningen. Daarnaast waren de Provinciaal Archeoloog, de Provinciaal Adviseur ruimtelijke kwaliteit, een RUG-docent Culturele Geografie, de Groninger Archieven, het hoofd Stedenbouw en Monumenten van een grote gemeente lid van de externe klankbordgroep en ten slotte waren particuliere bureaus in de klankbordgroep vertegenwoordigd (architect, archeoloog, bouwhistoricus). De externe klankbordgroep was vooral belangrijk voor de visievorming door middel van het inbrengen van meer en minder goede praktijkvoorbeelden. Ook is het idee van de Sleeping Beauties in deze klankbordgroep geboren.

Omdat de nota 'Van ethiek naar strategie' al weer uit 1995 dateert, vinden we het belangrijk onze ambities opnieuw op te schrijven en van een nieuw actieprogramma te voorzien. Rode draad daarin is dat we de kwaliteiten van het erfgoed, ontwikkelingsgericht, beter willen benutten in de ruimtelijke ordening.

We willen dat het verhaal van Groningen voor iedereen (inwoners en bezoekers) toegankelijk en aansprekend wordt, we willen dat het erfgoed van waarde is voor het Groningen van nu en straks en we willen ruimtelijke transformaties aan laten sluiten op de kwaliteit die er al is.

Daarnaast treedt er op verschillende fronten een verbreding op. Monumentenzorg en archeologie maken plaats voor gemeentebreed erfgoedbeleid, inclusief groen en water. We verbreden het beleid van objectgericht naar gebiedsgericht en van sectoraal naar integraal.

Tevens willen we dienaangaande een inhaalslag maken in de gemeentelijke herindelingsgebieden. Dat betekent dat we er naar streven om het erfgoedbeleid en de daarbij behorende ambities in die gebieden op hetzelfde niveau te brengen als in Groningen. In de nieuwe gebieden zijn bijvoorbeeld nooit gemeentelijke monumenten aangewezen en is geen Cultuurhistorische Waardenkaart (CWK) beschikbaar. Omdat het gemeentelijk oppervlak hierdoor flink groeit is dit een opgave die geleidelijk aan gerealiseerd zal gaan worden.

In de nieuwe erfgoednota is een lijst met meer dan 60 concrete actiepunten opgenomen die we de komende jaren, naast de uitvoering van de wettelijke taken, samen met Stadjsers vorm en inhoud willen gaan geven. Een deel van deze actiepunten kunnen we door herprioritering oppakken binnen de daarvoor beschikbaar gestelde middelen en formatie (zie bijgaand schema). Daarnaast gaan we kijken of we binnen de Intensiveringsmiddelen Wonen in 2018 en 2019 hiervoor 150.000 euro extra kunnen reserveren. Hierover zullen we in u december bij de vaststelling van het Meerjarenprogramma Wonen definitief informeren. Voor de overige actiepunten zal in de begroting vanaf 2020 gezocht moeten worden naar extra middelen en capaciteit om de in de nota verwoorde extra wensen en ambities te kunnen realiseren. Via de jaarlijkse bestedingsprogramma's zullen we u zoals

gebruikelijk informeren over de voortgang en de (on)mogelijkheden om een en ander te kunnen realiseren.

Erfgoed geniet breed draagvlak en is van groot belang voor sfeer in de stad, de stedelijke economie, toerisme, een goed vestigingsklimaat en de kwaliteit van de leefomgeving. Investeren in erfgoed is investeren in de kwaliteit van de stad op langere termijn. Alle macro-economische studies over steden bevestigen het: investeren in erfgoed loont!

Wij verwachten u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd en zien uit naar een inspirerende discussie over de bijdrage van ons verleden aan de ontwikkeling van onze stad.

Met vriendelijke groet,
burgemeester en wethouders van Groningen,

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Peter den Oudsten', written over a horizontal line.

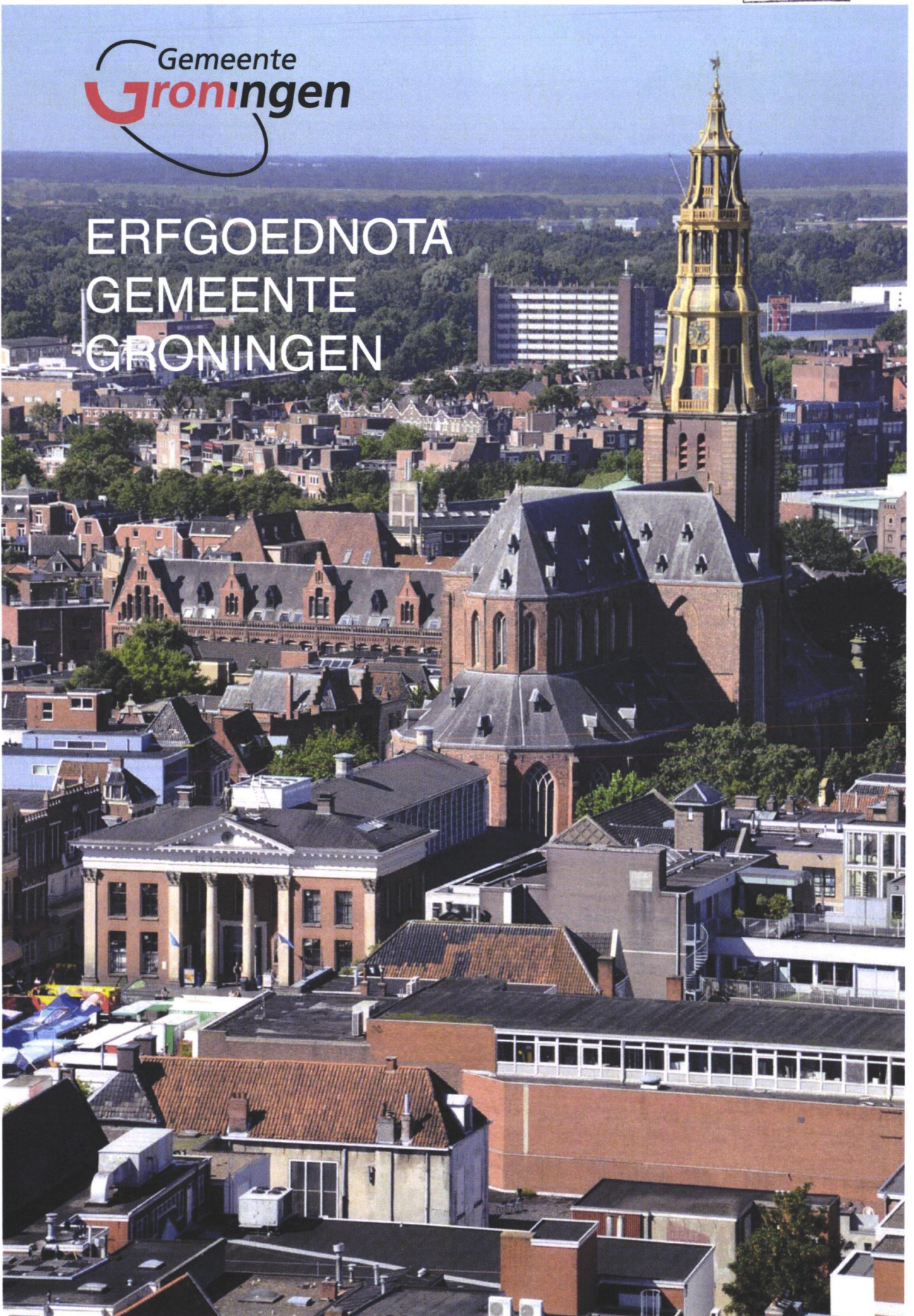
de burgemeester,
Peter den Oudsten

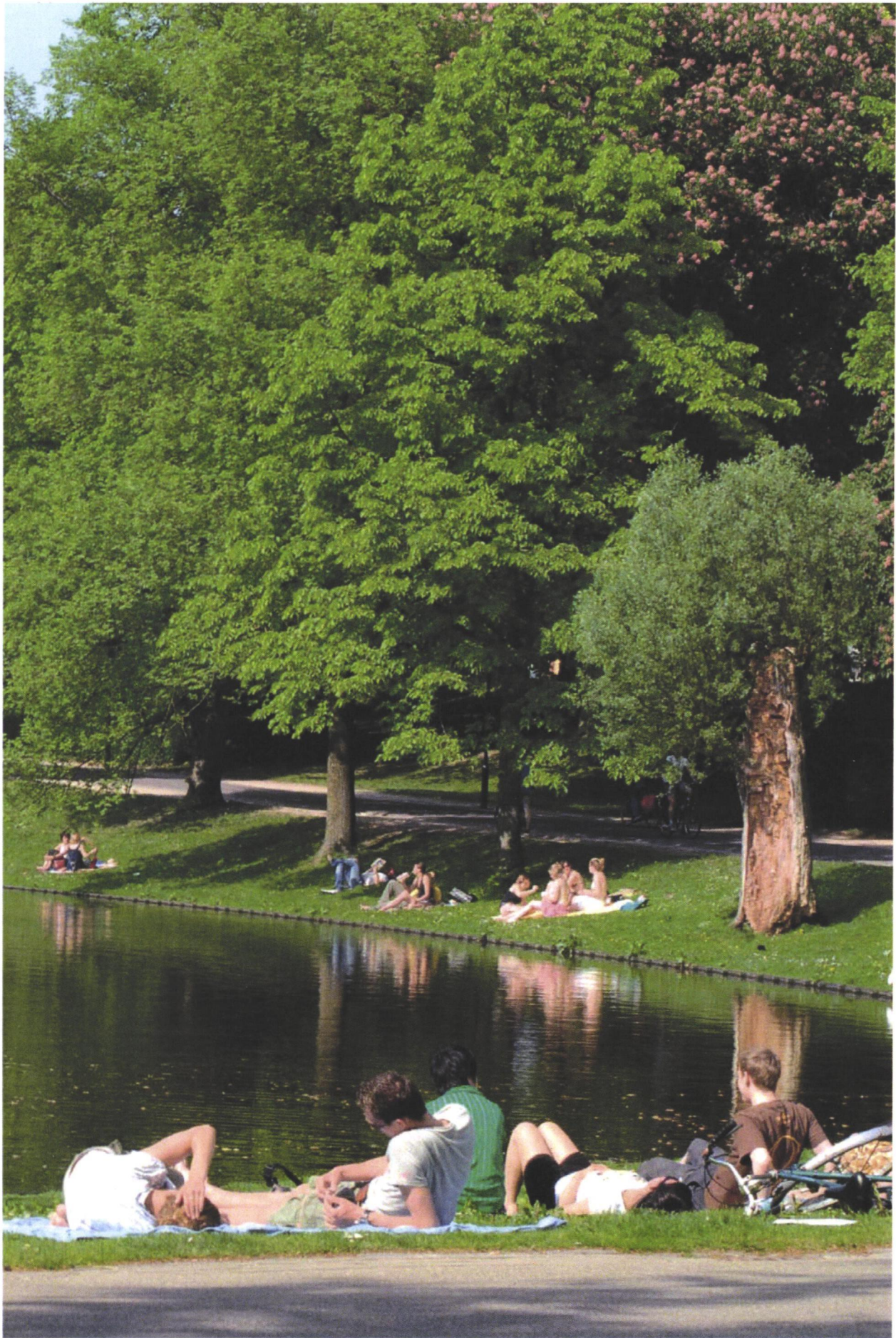
A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Peter Teesink', written over a horizontal line.

de secretaris,
Peter Teesink

ERFGOEDNOTA GEMEENTE GRONINGEN

INHOUD

Samenvatting: de nota in een notendop	5
Deel A.	
1. Inleiding: van monument naar erfgoed	8
2. Beleidskader	13
3. Visie erfgoed	15
Deel B. Beleidsdeel	
1. Het historisch verhaal ontdekken, wegen en delen	20
1.1 Erfgoed ontdekken	20
1.2 Erfgoed wegen	30
1.3 Het verhaal van Groningen delen	32
2. De historische rijkdom van Groningen koesteren	35
2.1 Beschermen	34
2.2 Instandhouden	42
2.3 Erfgoed verduurzamen en energiezuinig maken	49
3. Ontwikkelen met respect voor het eigene	51
3.1 Ontwikkelen	51
3.2 Beheren	54
3.3 Benutten	54
De actiepunten op een rij	60
Noten	64
Colofon	65

Binnenstad, gezien vanuit de Martinitoren. Foto: gemeente Groningen

SAMENVATTING: DE NOTA IN EEN NOTENDOP

De afgelopen decennia is er op het gebied van monumenten en archeologie veel gerealiseerd in de gemeente Groningen. Zo is het aantal beschermde monumenten uitgebreid naar 1.467 (inclusief 54 archeologische), wees het rijk acht beschermde stadsgezichten aan en zijn er in het kader van het gemeentelijke Kanjerplan meer dan vijftig grote monumentale gebouwen gerevitaliseerd. Geleidelijk verschoof het aandachtsgebied van de binnenstad naar de hele gemeente, inclusief de naoorlogse gebieden. Uit de stadspanel-enquête 'Wat vindt de Stadler (van) erfgoed' blijkt groot draagvlak bij de inwoners voor erfgoed en eveneens voor de verbreding van monumentenzorg en archeologie naar een gemeentebreed erfgoedbeleid. Behalve op cultuurhistorisch waardevolle objecten, richt dit zich op ensembles, gebieden en de weg-, water- en groenstructuren.

Het nieuwe erfgoedbeleid is zowel objectgericht als gebiedsgericht. Centraal staat altijd de vraag hoe erfgoed kan bijdragen aan de kwaliteit en leefbaarheid van de stad van nu en straks. Daarvoor bekijken we het erfgoedbeleid in nauwe samenhang met de omgevingsvisie Next City. We sorteren al voor op de Omgevingswet, die over enkele jaren van kracht zal worden. Dan zullen voor de hele gemeente de ruimtelijke belangen, waaronder het erfgoedbelang, vooraf met elkaar moeten worden afgewogen, vóór ze per locatie in het omgevingsplan kunnen worden opgenomen. Met het erfgoedbeleid kijken we daarnaast hoe we kunnen bijdragen aan het toegankelijk maken van het verhaal van Groningen, aan de kwaliteit van de leefomgeving, het vestigingsklimaat, het toerisme, de energieopgave, etc.

Het erfgoedwerk bestaat voor meer dan de helft uit de uitvoering van wettelijke taken, zoals de advisering op aanvragen om monumenten te verbouwen, de planologische advisering op terreinen van archeologische waarden en het begeleiden van archeologisch onderzoek en het ontsluiten van erfgoed-informatie op de Cultuurhistorische Waardenkaart. Het overige deel betreft werkzaamheden waarvoor we als gemeente gekozen hebben: de financiële ondersteuning van eigenaren van gemeentelijke monumenten, voorlichting, PR-activiteiten zoals de organisatie van Open Monumentendag en het publiceren van het jaarboek Hervonden Stad en onderzoeksresultaten. In het nieuwe beleid streven we naar continuïteit.

Tegelijk zetten we sommige accenten anders, zoals:

1. Erfgoed als ontwikkelkracht

Op verschillende manieren kan erfgoed bijdragen aan de kwaliteit van nieuwe ontwikkelingen, bijvoorbeeld door de geschiedenis of eigenheid van de plek zichtbaar te houden, of nieuw karakter en kwaliteit toe te voegen. Soms kan het erfgoed worden behouden en door herbestemming bijdragen aan de ontwikkeling, zoals bijvoorbeeld bij de Mediacentrale is gebeurd. Soms zijn erfgoedstructuren of -elementen uitgangspunt en inspiratiebron bij de ruimtelijke inrichting van een ontwikkellocatie, zoals op het terrein van de suikerfabriek. Ook kan er een 'herinnering' gemaakt worden aan een niet meer zichtbaar of verdwenen historisch element. Voorbeelden hiervan zijn de situering van de middeleeuwse Herepoort in het plaveisel van de Herestraat en het in het vroege voorjaar telkens opbloeien van de Helperlinie met tienduizenden narcissen achter het gebouw van de Duo. In het erfgoedbeleid zoeken we steeds naar de toegevoegde waarde en de potenties van erfgoed om nieuwe ontwikkelingen te verankeren en te verbijzonderen.

2. Sleeping beauties

In de klankbordgroep bij de totstandkoming van deze nota is het idee ontstaan om onbekende waardevolle plekken, gebouwen en objecten nieuw leven in te blazen: Sleeping beauties, die wakker gekust kunnen worden. Denk daarbij aan de voormalige gemeentelijke havenkranen langs het Eemskanaal, of het boomgaardje op een archeologisch perceel naast de boerderij 'Lewenborg' langs de Stadsweg in Ulgersmaborg. De Stadspanel-enquête leverde meer dan 700 van dit soort suggesties op. Daaruit bleek dat Sleeping beauties overal in de gemeente zijn te vinden. Het zijn dikwijls door wijk- en buurtbewoners gekoesterde plaatsen in hun directe leefomgeving, waar ze gelukkig van worden en die hen een gevoel van 'thuis' geven. Soms is plaatsing van een bankje en een bordje al genoeg, meestal moet er iets meer voor gebeuren. Samen met wijk- en buurtbewoners gaan we hier in de gebiedsgerichte programma's een plan voor maken.

3. Erfgoed op campagne

Het dagelijkse werk aan erfgoed is gericht op continuïteit in de stad en het goede rentmeesterschap en zorgvuldige transformaties. De maatschappelijke betekenis van het erfgoed reikt echter verder. Open Monumentendag laat zien

hoe veel mensen zich bij het erfgoed betrokken voelen. We willen die betrokkenheid versterken door erfgoed ook in de vorm van campagnes met de burgers te delen en ter discussie te stellen. We denken hierbij aan het wakker kussen van de sleeping beauties, een evenement over de toekomst van de wederopbouw (met een focus op de noordwand van de Grote Markt) en de verkiezing van een dozijn monumenten van de toekomst (zeer recente gebouwen en gebieden). Een vierde idee is het organiseren van een manifestatie over erfgoed en ontwikkeling – waarbij we zoeken naar de Groningse aanpak van de opgave om het erfgoed en nieuw te realiseren ruimtelijke kwaliteit in relatie tot elkaar te brengen (stadhuis, station, binnenstad, singels).

4. Cultuurhistorie en ruimtelijke ordening

In het kader van nieuwe wetgeving is de gemeente verplicht om cultuurhistorie mee te nemen in de belangenafweging in de ruimtelijke ordening. De cultuurhistorische waarde is hierin nadrukkelijk niet per definitie de dominante factor (zoals bij beschermde monumenten), maar één van de aspecten op de weegschaal. Voor een initiatiefnemer of belanghebbende creëert dit duidelijkheid vooraf en laat het zien wat de gemeente met een bepaalde locatie voor ogen heeft. Om de onbeschermde erfgoedwaarden goed te kunnen wegen moeten we die waarden eerst kennen. Dat betekent het nodige ‘huiswerk’ voor de gemeente: de inventarisatie en waardering van het erfgoed, waarbij vooral bij de cultuurhistorisch waardevolle structuren en stedenbouwkundig en landschappelijk waardevolle gebieden een inhaalslag moet worden gemaakt. Dit laten we uitvoeren door onafhankelijke bureaus en zal leiden tot het bepalen van de cultuurhistorische waarden in verschillende gradaties. De planologisch-juridische uitwerking kan op verschillende manieren vorm krijgen: bijvoorbeeld door de toepassing van een dubbelbestemming ‘Waarde-Cultuurhistorie’ op gebieden en structuren te leggen of objecten te voorzien van de aanduiding ‘Karakteristiek’. De archeologische waarden worden voor het grootste gedeelte al met een dubbelbescherming beschermd, maar voor de cultuurhistorische waarden zal een ‘bescherming op maat’ moeten worden ontwikkeld.

5. Duurzaam erfgoed

De doelstelling ‘Groningen energieneutraal in 2035’ brengt ook een opdracht voor het gebouwde erfgoed met

zich mee. Monumenten zijn van oorsprong niet of slecht geïsoleerd en hun energieverbruik is meestal hoog. Omdat de bijdrage van monumenten aan de realisatie van onze doelstelling zeer gering is, kan de instandhouding van de cultuurhistorische waarden in veel gevallen prevaleren. Wel is het van belang dat de energielasten voor eigenaren en gebruikers niet onevenredig hoog worden. Wij willen hen door middel van goede voorbeelden en advies op maat helpen bij het energiezuiniger maken van hun monument.

6. Groninger Monumentenfonds (GMF nv)

Erfgoed heeft een economische en een maatschappelijke waarde. De meeste monumenten redden zich prima in het economisch verkeer en worden ook zonder subsidies duurzaam in stand gehouden. Er is echter ook onrendabel erfgoed, meestal in bezit van (semi)overheden en erfgoed instellingen: kerken en torens, molens, orgels, industrieel erfgoed en dergelijke. Om instandhouding, beheer en ontwikkeling van onrendabel erfgoed te stimuleren, waren we in 2002 medeoprichter van het Groninger Monumentenfonds (GMF). Met de revitalisering van onder meer het Prinsenhof, watertoren-noord en recent het herstel van de Schouwborg heeft het GMF zijn diensten bewezen. Wij zien het GMF als een maatschappelijk non-profit ontwikkelbedrijf voor waardevol erfgoed. Om blijvend te kunnen functioneren, moet het GMF een professionele organisatie en een gezonde financiële basis hebben. Daartoe is een forse schaalessprong en een goede mix van meer en minder rendabel erfgoed nodig.

7. Erfgoed als economische factor

Uit alle macro-economische onderzoeken blijkt dat erfgoed een factor van belang is in de stedelijke economie. Zo hebben investeringen in erfgoed een multiplier effect en is erfgoed een troef voor de vrijetijdseconomie (binnenstad) en het toerisme. Ook draagt het bij aan een positief investerings- en vestigingsklimaat. We willen de economische potentie van het erfgoed sterker benutten, door erfgoed in te zetten in de promotie van de stad en het stimuleren van cultuurtoerisme.

8. Historisch Museum

Het initiatief om het Noordelijk Scheepvaartmuseum te transformeren in een algemeen historisch museum, biedt een geweldige kans om de geschiedenis van Groningen voor een breed publiek te presenteren. Graag willen wij bijdragen aan het verhaal dat hier verteld zal worden. We stellen onze kennis over de stad beschikbaar, zoals uit het

archeologisch en bouwhistorisch onderzoek voortkomt. Ook kunnen we latere en recente ontwikkelingen in beeld te brengen. Zo kunnen bovendien nieuwe plannen in een grotere ontwikkeling van stedelijke continuïteit worden geplaatst.

9. Aardbevingsproblematiek

Als gevolg van mijnbouw (aardgaswinning) ontstaat schade aan gebouwen. Dat geldt ook voor ons erfgoed. Hoewel de gemeente Groningen op dit moment aan de rand van het bevingsgebied ligt, zijn er ook in onze gemeente bij het Centrum Veilig Wonen (CVW) veel schademeldingen gedaan. Slechts een beperkt aantal eigenaren van monumenten meldt dit ook aan de gemeente. Wanneer de eigenaar van een monument zich tot ons wendt, kunnen we hem of haar bijstaan met advies en wijzen op het schadeprotocol dat is opgesteld voor de afhandeling van schade aan beschermde monumenten. Wij zullen de monumenteneigenaren hiervan op de hoogte brengen. Verschillende eigenaren hebben de gemeente gevraagd hun pand aan te wijzen als gemeentelijk monument, om sterker te staan in de onderhandelingen met de veroorzaker van de schade. Als het gebouw aan de hiervoor geldende criteria voldoet, wordt dit gehonoreerd. De gemeente Ten Boer ligt wél in de contouren van het aardbevingsgebied,

waarbinnen preventief verstevigen van monumenten aan de orde kan zijn. Dan is er sprake van een ingreep, waar doorgaans een omgevingsvergunning voor is vereist. De gemeente zet zich in om een goede balans te vinden tussen veiligheid, cultuurhistorie en gebruikswaarde van erfgoed.

10. Archeologisch onderzoek

We zetten wat betreft archeologische waarden meer in op bewaren en beleefbaar maken dan op opgraven. Als er nog wordt gegraven, dan gebeurt dat door gespecialiseerde bedrijven, waarbij de gemeente optreedt als begeleider en kwaliteitshandhaver. Hierbij kunnen we proactief aangeven welke onderzoeksvragen belangrijk zijn. De focus ligt daarbij op het 'verhaal' van de plek. Uit de periode 1993 - 2004, de periode dat we wel zelf opgroeven, zijn tientallen archeologische opgravingen nog niet of onvoldoende uitgewerkt. De gemeente heeft de plicht om deze opgravingen te ordenen en te ontsluiten. De komende 5 jaar willen wij de relevante opgravingen uit het verleden uitwerken tot minimaal een basisrapportage. Het opgegraven materiaal zal geleidelijk worden overgedragen aan het Noordelijk Archeologisch Depot in Nuis (NAD), waar we geleidelijk aan ook de resultaten van toekomstige onderzoeken willen overdragen.

Groningen, silhouet vanuit het oosten met Martinitoren, Nieuwe Kerk, gashouder en Watertoren-Noord (omstreeks 1910).
Foto: gemeente Groningen.

INLEIDING: VAN MONUMENT NAAR ERFGOED

Vorig jaar deed ruim 3.600 inwoners van Groningen mee aan een enquête over erfgoed.¹ Hieruit bleek dat het draagvlak voor erfgoed groot is en dat daarbij aan heel verschillende dingen wordt gedacht. Behalve de monumenten in de binnenstad, kwamen opvallend vaak parken, waterstructuren, bijzondere plekken in de wijken en het omringende landschap naar voren. Deze uitkomst illustreert hoe breed het begrip cultureel erfgoed is geworden. Erfgoed staat voor alles wat vorige generaties hebben nagelaten en waar we waarde aan hechten: een gebouw, dorp of een stuk stad, een schip of een meubel, een pot in de grond, een schilderij, brug, bomenlaan, plein, stadssilhouet, landschap, herinnering of traditie – zoals het Gronings ontzet. Soms is erfgoed beschermd als monument of planologisch geborgd, zoals een stadsgezicht of archeologisch terrein, maar vaak ook niet.

CULTUURLANDSCHAP

Deze erfgoednota spitst zich toe op het erfgoed dat fysiek aanwezig is in de gemeente: archeologische waarden, bouwwerken, stads- en dorpsstructuren, groen, water en landschap. Er heeft zich in Nederland een omslag voltrokken, waarbij de aandacht is verbreed van de (letterlijk) uitzonderlijke monumenten naar het cultuurlandschap waarin wij leven. Erfgoed is daardoor innig verbonden geraakt met het 'gewone' leven. Dat betekent dat we dynamischer zijn gaan denken over het erfgoed, want veranderingen horen bij het leven. In de stad, de dorpen en het landschap zijn transformaties aan de orde van de dag. De uitdaging is om die op een vanzelfsprekende manier op het bestaande aan te sluiten, zodat de samenhang wordt versterkt en gebieden hun specifieke kwaliteiten behouden. Vanuit deze houding kan erfgoed bijdragen aan de kwaliteit van de grote transformaties die in de gemeente zullen plaatsvinden (groei, energietransitie, economische vernieuwing, etc.).

De Noorddijkerweg, ontginningsas op de grens tussen stad en ommeland met cultuurhistorisch waardevolle bebouwing.
Foto: gemeente Groningen.

HERKENNEN EN BELEVEN

Erfgoed kleurt en verrijkt de dagelijkse leefomgeving. Met een beetje verbeelding en wat oefening, kan erfgoed het verleden beleefbaar maken. In Groningen gaan de sporen van de tijd wel duizend jaar terug. Onder de grond lopen ze verder, tot in de prehistorie. Overal in stad en ommeland zijn stukjes van het verleden terug te vinden, die als een puzzel bij elkaar kunnen worden gelegd. Zo wordt het verhaal van Groningen stap voor stap rijker en completer. Het vertelt wat zich hier in de loop van vele eeuwen heeft afgespeeld en waarom alles geworden is zoals het is. Hoezeer dit verhaal aanspreekt, blijkt uit de massale belangstelling voor bijvoorbeeld archeologische opgravingen en Open Monumentendag. In de enquête over erfgoed vond een grote meerderheid dat de gemeente meer zou mogen investeren in kennisontwikkeling over erfgoed en het delen van de verhalen die met het erfgoed zijn te vertellen.

Groningen heeft 637 rijksmonumenten en 776 gemeentelijke monumenten. Er zijn acht beschermde stadsgezichten: binnenstad, Bloemenbuurt, Korrewegwijk, Oosterpoortwijk, Petrus Campersingel, Schildersbuurt, Verlengde Hereweg en Zuiderpark. Toch staat de stad niet in de top 10 van steden met de meeste monumenten in Nederland, die wordt aangevoerd door Amsterdam, Leiden en Maastricht. Groningen scoort van de 24 monumentale steden in Nederland een bescheiden 19^e plaats.² Wel zijn er relatief veel bijzondere woonwijken en dat is terug te zien in de vele beschermde stadsgezichten. Wat betreft de archeologische monumenten heeft Groningen 32 rijks- en 22 gemeentelijke monumenten, alsmede 170 planologisch beschermde terreinen. In de openbare ruimte valt op dat de groene monumenten goed zijn vertegenwoordigd. Ten Boer heeft 42 rijksmonumenten (waarvan 10 archeologische monumenten) en het beschermde dorpsgezicht van Lellens.

Helperlinie, laat 17^e eeuwse vestingwal, jaarlijks door middel van narcissen wakker gekust. Foto: gemeente Groningen.

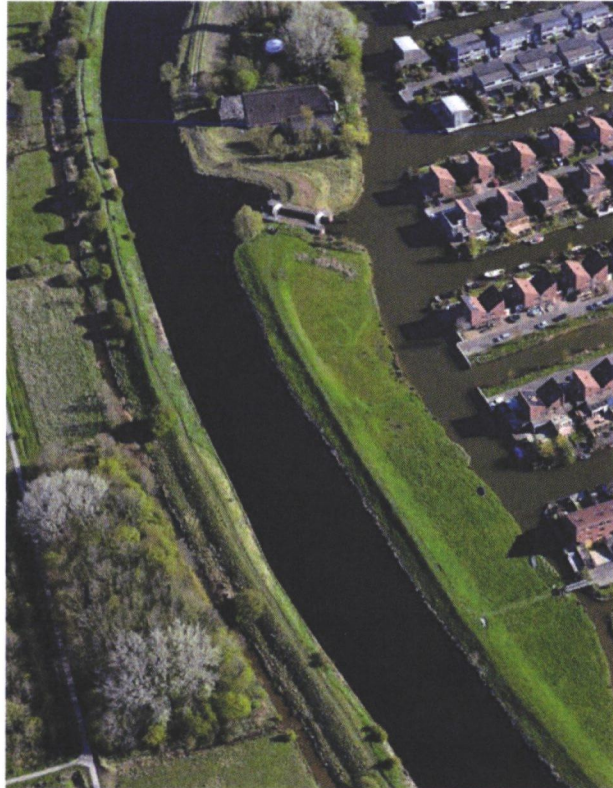
Sint Anthonygasthuis, in gedempte gracht verzakte achtergevel. Foto: gemeente Groningen.

STAD IN HET LANDSCHAP

De wisselwerking tussen stad en ommeland is een sublieme kwaliteit van Groningen. Aan de zuidzijde liggen de uitlopers van de Hondsrug, die zich tot onder de binnenstad uitstrekken. Rondom de stad zijn open landschappen met wierden en dorpen, doorkruist door diepen en het rivierensysteem van Aa en Hunze.³ Dankzij haar strategische ligging, als een spin in het web, werd Groningen de metropool van het Noorden. De stad heeft een hoge stedelijke kwaliteit, terwijl het landschap nabij is. De samenvoeging met Ten Boer verrijkt de gemeente met prachtige dorpen en een cultuurhistorisch zeer rijk landschap. Het landelijke gebied biedt een aantrekkelijke, kleinschalige leefomgeving op een steenworp afstand van de stad en haar voorzieningen.

MODERNE, HISTORISCHE BINNENSTAD

Groningen is in Nederland bijzonder, als monumentenstad die ook een stad van moderne architectuur en vernieuwing is. Dat is deels terug te voeren op de verwoestingen in de oorlog en de wederopbouw erna. Deels heeft het te maken met de keuze om centrumfuncties in de binnenstad te houden en niet naar de stadsrand te laten vertrekken. Het gevolg is dat de binnenstad geen statisch decor voor toeristen werd, maar een dynamisch stadshart - met ziekenhuis, universiteit, museum, gemeentekantoren, rechtbank en provinciehuis. De stad is sterk gemoderniseerd, maar behield haar ziel en veel historische gebouwen.

17^e eeuwse boerderij met de kop op de Reitdiepdijk, geïncorporeerd in het stedelijke landschap. Foto: gemeente Groningen.

Alle wegen leiden naar de stad. Eemskanaal en Damsterdiep met aan de horizon de stad Groningen. Foto: gemeente Groningen.

Stad in ommeland.
Afb.: Google Earth.

De rechtbank, grote stedelijke functie ingepast in de noordelijke gevelwand van Guyotplein en Ossenmarkt.
Foto: gemeente Groningen.

STEDENBOUWKUNDIG LAADVERMOGEN

Toch lijkt ook in Groningen een grens te bestaan voor schaalvergroting en vernieuwing. De discussies over de bebouwing rondom de Grote Markt en het 'optoppen' in de binnenstad, hebben duidelijk gemaakt dat plekken een 'maximum laadvermogen' kunnen hebben. Op verschillende locaties is dat bereikt of zelfs overschreden. In de enquête over erfgoed gaven de Groningers aan dat bij nieuwe ontwikkelingen rekening met het erfgoed moet worden gehouden en dat bij besluiten over sloop van gebouwen de erfgoedwaarden moeten meewegen, ook als het geen beschermd monumenten zijn. Tegelijk is er in de gemeente draagvlak voor de opgaven van groei en transformatie waar de stad voor staat: het is de uitdaging om niet overal op dezelfde manier de stad te verdichten of te conserveren, maar bij iedere plek te bedenken wat de geëigende aanpak kan zijn.

NIEUWE WETTEN EN EEN NIEUWE NOTA

Met de nieuwe Erfgoedwet en de komst van de Omgevingswet, verandert de wettelijke basis van het erfgoedbeleid in Nederland. Dat heeft behoorlijke gevolgen voor de gemeenten, bijvoorbeeld op het gebied van ruimtelijke planvorming en vergunningen. De noodzakelijke aanpassingen geven een goede aanleiding om de erfgoednota te herzien, zeker omdat de vorige nota nog uit de vorige eeuw dateert (1995). We grijpen deze mogelijkheid aan om continuïteit te geven aan het erfgoedbeleid en het te koppelen aan de grote ruimtelijke opgaven in stad. Nieuw is daarbij de verbreding van een objectgerichte naar gebiedsgerichte benadering en de nadruk op samenhang en samenwerking, zowel naar de inwoners als binnen de gemeentelijke organisatie zelf.

Herestraat, intensivering van de binnenstad ten behoeve van studentenhuisvesting. Foto: gemeente Groningen.

Nieuwbouw achter de Rademarkt. Foto: gemeente Groningen.

Nieuwbouw op het Damsterdiep in aanbouw. Foto: gemeente Groningen

2. BELEIDSKADER

In 1995 stelde de raad de nota 'Van Ethiek naar Strategie' vast. Sindsdien verschenen drie andere beleidsnota's over erfgoed: 'Toen voor Straks' (2000), 'Herijking van het Subsidiebeleid' (2002) en 'Archeologie op Groninger wijze' (2011). Het monumenten- en archeologiebeleid heeft zijn vruchten afgeworpen. Het erfgoed leeft bij de bevolking en wordt sterk beleefd. Nieuwe ontwikkelingen vertrekken (al bijna) vanzelfsprekend bij de bestaande kwaliteiten en de historische logica van een plek. Met het nieuwe erfgoedbeleid wil de gemeente doorbouwen op wat is bereikt. De voorliggende nota bouwt voort op de voorgaande erfgoednota's. Het actuele ruimtelijke en erfgoedbeleid van rijk, provincie en gemeente geeft de kaders voor het erfgoedbeleid.

WAT WIL HET RIJK?

Vanuit de wetgeving heeft de gemeente taken te vervullen op het gebied van beschermde monumenten (advies, vergunning en handhaving), de afweging van het erfgoedbelang in de ruimtelijke ordening (inventarisatie, waardering en planologische borging van erfgoedwaarden), het integreren van erfgoedopgaven in gebiedsontwikkeling en het bevorderen van herbestemming. Met de komst van de Omgevingswet zal er een verschuiving optreden van het meer vergunningvrij maken aan de voorkant naar het handhaven achteraf. Dit zal lastenverlichting voor de burger met zich meebrengen, maar een verzwarende voor de gemeente omdat handhaving zeer tijdrovend is. De gemeente wordt hierdoor gedwongen vooraf maximale duidelijkheid te geven over wat er op een bepaalde plek wel en niet mag.

WAT WIL DE PROVINCIE?

Het provinciaal beleid richt zich vooral op het programma Erfgoed Ruimtelijke Kwaliteit en Landschap (ERL), alsmede op het ondersteunen van instellingen en collecties en het uitdragen van de verhalen van Groningen. Op deze terreinen is meer samenwerking wenselijk en bestaan er kansen voor inhoudelijke input, kennisuitwisseling en financiering van concrete projecten. Voor de provincie zijn de gasproblematiek en leefbaarheid van het buitengebied (krimpgebieden) belangrijke thema's.

Feithuis, interieur na transformatie tot restaurant.
Foto: gemeente Groningen

Zicht vanuit de provincie op de stad met torens Martini- en Der Aa-kerk. Foto: gemeente Groningen.

WAT WIL DE GEMEENTE?

Verschillende gemeentelijke beleidsnota's slaan een brug met het erfgoedbeleid. Groningen staat voor grote ruimtelijke opgaven. De omgevingsvisie Next City bevat ambitieuze doelstellingen waar het gaat om groei, duurzaamheid en energie, sociale bereikbaarheid en ruimtelijke kwaliteit. De omgevingsvisie benadert de ruimtelijke opgaven vanuit de verhalen van de stad (de narratieven), zoals de historisch gegroeide stad, de compacte fietsstad, de stad in het ommeland, de publieke stad en de geïsoleerde internationale kennisstad. Erfgoed kan aan alle opgaven van Next City bijdragen:

1. Groei met nog een kwart erbij.

Erfgoedthema: ontwikkelen vanuit bestaande kwaliteit. Dit kan door te zorgen dat in de bestaande stad groei mogelijk wordt, met gebruikmaking van kwaliteit die er al is. In nieuwe ontwikkelingsgebieden liggen kansen om landschapsstructuren en cultuurhistorische elementen als verbijzonderingen in de plannen op te nemen.

2. Energietransitie.

Erfgoedthema: verduurzaming erfgoed, ontwikkelingen ten behoeve van energietransitie met respect voor

de bestaande ruimtelijke kwaliteit. Cultuurhistorie kan aanknopingspunten bieden voor de verandering van leefstijl, die inherent is aan deze transitie (mobiliteit, functiemenging, gebruik en inrichting woonomgeving).

3. Kwaliteit op peil houden.

Bijdrage erfgoed: historische rijkdom en kwaliteit leefomgeving koesteren. Erfgoed is een smaakmaker voor de stad, de wijken, de dorpen en het landschap.

4. Economie groeit mee

Bijdrage erfgoed: ontwikkelen met respect voor het bestaande/eigene, waarde-creatie, vestigingsklimaat. Erfgoed is een economische factor van belang, als gewild vastgoed, omwille van het toeristisch potentieel en als vestigingsfactor voor de gemeente.

5. Sociale bereikbaarheid: iedereen doet mee.

Bijdrage erfgoed: het historische verhaal van de stad ontdekken en uitdragen, participatie. Erfgoed is een cultuuruiting die mensen met verschillende achtergronden, leefstijlen en leeftijden kan aanspreken. Het heeft een verbindende kwaliteit binnen de gemeente.

3. VISIE ERFGOED

Cultureel erfgoed hoort in het DNA van Groningen. Het is niet voorbehouden aan toeristen en specialisten, maar collectief bezit. Cultureel erfgoed draagt sterk bij aan de herkenbaarheid van stad, dorp, wijk en ommeland. Het is één van de redenen waarom de inwoners zich hier thuis voelen. Het cultureel erfgoed versterkt de economische kracht en het positieve imago van Groningen.⁴ Cultureel erfgoed is een bouwsteen voor het toekomstige Groningen die bijdraagt aan het aantrekkelijk en herkenbaar houden van de gemeente in een proces van grote ruimtelijke (en maatschappelijke) verandering.

WAT WE WILLEN BEREIKEN

Groningen wil zorgvuldig met het beschermde en onbeschermde erfgoed omgaan, zonder de stad of de omringende dorpen 'op slot' te zetten. Het doel is om cultureel erfgoed bij te laten dragen aan de ruimtelijke kwaliteit, het vestigingsklimaat en de identiteit van de

gemeente. Om dit te bereiken is samenwerking met andere sectoren en burgers een voorwaarde. Bovendien moeten bewoners, eigenaars en plannenmakers duidelijk weten waar zij met procedures en spelregels aan toe zijn. Om dit alles te bereiken hebben wij drie ambities geformuleerd, die de rode draad van deze nota vormen:

- 1) Het historische verhaal van Groningen ontdekken, wegen en delen
- 2) De historische rijkdom van Groningen koesteren
- 3) Groningen verder ontwikkelen vanuit het bestaande/ eigene (op alle schaalniveaus)

Oude Boteringestraat naar het noorden gezien met Nieuwe Kerk aan de horizon. Foto: gemeente Groningen.

1. Het historisch verhaal van Groningen ontdekken, wegen en delen

Het historisch verhaal van Groningen maken we samen, met alle Groningers. Stad en ommeland vormen het decor. De enquête over erfgoed liet zien dat de inwoners van Groningen trots zijn op hun stad en de dorpen. Zij hebben uitgesproken ideeën over wat het erfgoed is: beschermd en onbeschermd, bovengronds en ondergronds en op uiteenlopende schaalniveaus: archeologie, bouwgeschiedenis, gebouwen, stad, dorp en landschap. Over de beschermde monumenten is al veel bekend. Op andere terreinen schiet de kennis tekort, zoals over historische geografie, jonge bouwkunst, interieurs en het buitengebied (inclusief Ten Boer). Vanuit de Omgevingswet heeft de gemeente de plicht om erfgoedwaarden te inventariseren en in de ruimtelijke planvorming te integreren. Pas wanneer we weten wat er is en wat voor waarde we daaraan toekennen, kunnen prioriteiten worden gesteld en beleidskeuzen worden gemaakt. We willen investeren in het verder ontdekken en ontrafelen van de verhalen van de gemeente en deze delen met burgers en belangstellenden. Het is de ambitie om het verhaal van Groningen voor iedereen (inwoners, bezoekers) toegankelijk en aansprekend te maken. Op de Cultuurhistorische Waardenkaart (CWK) wordt de kennis over het cultureel erfgoed in de gemeente geordend en gewogen. Deze kaart is een instrument om de historische ontwikkeling van de stad zichtbaar te maken en een hulpmiddel om cultuurhistorie in de ruimtelijke ontwikkelingen van de stad te betrekken. De opbouw en doorwerking van kennis richt zich op ontdekken, wegen en delen.

Ontdekken:

Doel: het erfgoed in samenhang inventariseren en onderzoeken en kennishiaten opheffen.

Middel: onderzoeksagenda cultureel erfgoed.

Wegen:

Doel: kennis inzichtelijk maken, prioriteit aanbrengen in de cultuurhistorische waarden.

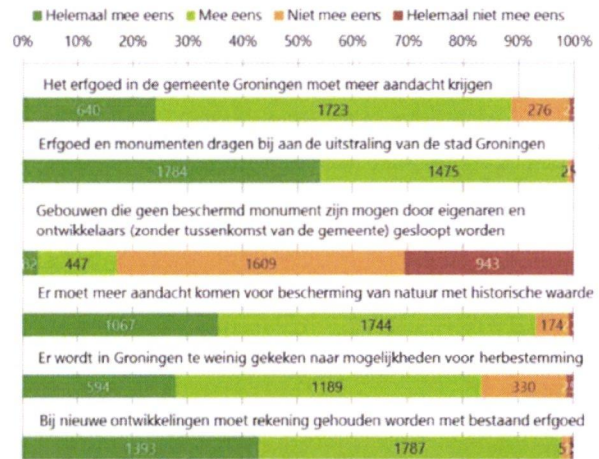
Middel: herijken waarderingssystematiek, uitbouw Cultuurhistorische Waardenkaart.

Delen:

Doel: kennis delen, samenwerking, draagvlak creëren

Middel: participatie, communicatie en educatie.

Stellingen over erfgoed

Eén van de uitkomsten van het Stadspanelonderzoek naar erfgoed. Afb.: gemeente Groningen.

Bezoekers aan het Rode Weeshuis.
Foto: Marieke Timmer.

Helpermaar, schoolklas krijgt archeologieles op locatie. Foto: J. Groothuis, MACG.

2. De historische rijkdom van Groningen koesteren

Het behoud van gebouwd erfgoed krijgt grotendeels vorm in initiatieven van burgers en private partijen: bewoners die hun panden onderhouden, eigenaren die restauraties uitvoeren, ondernemers die bouwen. Vanuit de Erfgoedwet heeft de gemeente verschillende taken, zoals vergunningen, toezicht en handhaving. De gemeente wil deze taken in samenspraak met belanghebbenden uitvoeren, door duidelijk te communiceren en actief mee te denken. Tegelijk behoudt de gemeente haar verantwoordelijkheid waar het gaat om zorgvuldigheid en precisie. Veel erfgoed is onvervangbaar: wat eenmaal weg is, zijn we voorgoed kwijt. Vanuit de Omgevingswet heeft de gemeente de taak om erfgoedwaarden te borgen in het ruimtelijk beleid. Het is de ambitie om het erfgoed van waarde te laten zijn in het Groningen van nu en straks. Natuurlijk zorgen we goed voor ons erfgoed, zodat ook volgende generaties ervan kunnen genieten. Hierbij gaat het om: beschermen, instandhouden en verduurzamen.

Brugstraat met Middeleeuwse panden.
Foto: gemeente Groningen.

Jugendstil. Huize Tavenier, Ubbo Emmiussingel 110. Foto: gemeente Groningen.

Beschermen:

Doel: passende bescherming van erfgoed.

Middel: aanwijzing monumenten, planologische borging van erfgoedwaarden

Instandhouden:

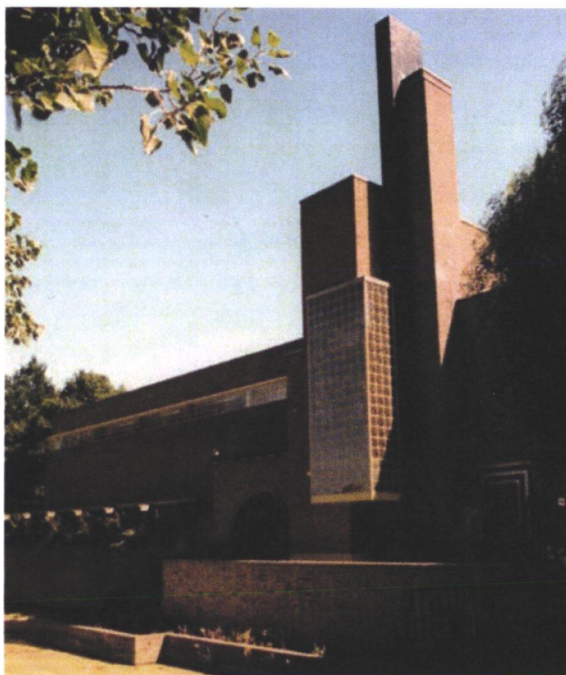
Doel: kwaliteit van het erfgoed bewaken en gebruik van het erfgoed faciliteren

Middel: duidelijke procedures vergunningen, toezicht en handhaving (voorspelbare overheid)

Verduurzamen:

Doel: erfgoed toekomstbestendig maken.

Middel: voorlichting en initiatieven voor maatwerk verduurzaming (energie)

Amsterdamse School. Van Houtenschool Oliemuldersweg.
Foto: gemeente Groningen.

Naoorlogs. Begraafplaats Selwerderhof, oorspronkelijke aula herbestemd tot theehuis. Foto: gemeente Groningen.

3. Groningen verder ontwikkelen vanuit het bestaande/ eigene

Om het erfgoed toekomstwaarde te geven, richten we ons op het ontwikkelen, beheren en benutten ervan. Voor wat betreft het erfgoed is de praktijk verbreed van een 'objectgerichte' aanpak (het behoud van individuele panden) naar een 'gebiedsgerichte' benadering, waarbij de kwaliteit van het erfgoed in relatie tot het grotere geheel voorop staat. Erfgoed is deel geworden van integraal en samenhangend ruimtelijk beleid. Dat vraagt een sensitieve benadering om de grote opgaven in de stad mede vanuit de bestaande kwaliteiten aan te pakken, of het nu speelt in een beschermd stadsgezicht of een buitenwijk. Het is de ambitie om ruimtelijke transformaties in de gemeente aan te laten sluiten op de kwaliteit die er al is. We willen nieuwe ontwikkelingen in de gemeente verbijzonderen en verrijken door inspiratie vanuit het cultureel erfgoed. Het is cruciaal om de cultuurhistorische waarden tijdig te kennen, zodat een afgewogen keuze kan worden gemaakt. Afhankelijk van de locatie en de omstandigheden zal de aanpak verschillen: behoud, herbestemming, transformatie of vernieuwing.

<p><u>Ontwikkelen:</u> Doel: nieuwe ontwikkelingen enten op bestaande kwaliteiten (op alle schaalniveaus). Middel: afwegingskader cultuurhistorie en ruimtelijke ontwikkeling maken.</p> <p><u>Beheren:</u> Doel: gemeentelijk en corporatief monumentaal vastgoed maatschappelijk ontwikkelen Middel: uitbouw Groninger Monumentenfonds</p> <p><u>Benutten:</u> Doel: Economisch potentieel erfgoed benutten. Middelen: herbestemming, Sleeping beauties, toerisme en vestigingsfactoren.</p>
--

Lage der A, moderne inpassing in bestaande context. Foto: gemeente Groningen.

Suikerfabrieksterrein met erfgoed als inspiratiebron voor nieuwe ontwikkelingen. Foto: gemeente Groningen.

Hoe we het aanpakken: verbinden en samenwerken

Om de drie ambities van de visie erfgoed te kunnen realiseren, worden de instrumenten van de Erfgoedwet en de Omgevingswet gebruikt en sluit het erfgoedbeleid nauw aan op de opgaven van de omgevingsvisie Next City. We werken nauw samen met collega's zowel binnen als buiten het gemeentelijk apparaat aan maximale samenhang in het beleid en in de ruimte. De ambities met het erfgoed komen samen in de Cultuurhistorische Waardenkaart (CWK) van Groningen, waarin ook de (wettelijk verplichte) archeologische beleidskaart is opgenomen. De kaart bevat een inventarisatie van het erfgoed, een waardering en uitgangspunten voor beleid. Afhankelijk van de waarde die we er als gemeente gezamenlijk aan hechten, worden de erfgoedwaarden in meer of mindere mate vastgelegd in omgevingsplannen. Daar hoort een passende planologische vertaling van de erfgoedwaarde bij, die aansluit bij wat de gemeente op de betreffende plek wil bereiken. Respect voor het oude en het eigene wil niet zeggen dat alles wat oud is automatisch behouden moet blijven. Het gaat erom tijdig te weten welke waarden in een gebied aanwezig zijn en af te wegen hoe deze zouden kunnen bijdragen aan de kwaliteit van nieuwe ontwikkelingen. Het actief stimuleren van herbestemming is een manier om hier vorm aan te geven (omdat gebruik van gebouwen veel sneller verandert dan de gebruikelijke sloop-nieuwbouw cyclus).

Welke accenten we leggen

1. We zoeken de burger op, betrekken hem bij de uitvoering van het beleid en streven naar duidelijke communicatie met en participatie van burgers en belanghebbenden;
2. We leggen verbindingen met andere gemeentelijke opgaven en werken integraal, met de doelstellingen uit de omgevingsvisie als gemeenschappelijke leidraad;
3. We ondersteunen initiatieven om het erfgoed te ontsluiten en te beleven, door kennis en inzichten te delen; bijvoorbeeld voor educatieve of museale projecten.
4. We denken op lange termijn als het gaat om de instandhouding van erfgoed en doen dat door het benutten van erfgoed op de korte termijn te ondersteunen;
5. We zijn streng als het moet en soepel als het kan (advisering en handhaving)
6. We geven duidelijkheid vooraf, hebben een proactieve houding (en leggen achteraf verantwoording af)
7. Waar mogelijk zetten we het erfgoed in om de economie van de stad te stimuleren (vestigingsfactoren, aantrekkelijke woon- en werkmilieus, herbestemming, toerisme, etc.)

Akerkhof rond 1900. Foto: gemeente Groningen.

B. BELEIDSDEEL

Voor de vertaling van de visie naar beleid volgen we de drie ambities uit de visie:

1. Het historische verhaal van Groningen ontdekken, wegen en delen
2. De historische rijkdom van Groningen koesteren
3. Groningen verder ontwikkelen vanuit het bestaande/eigene

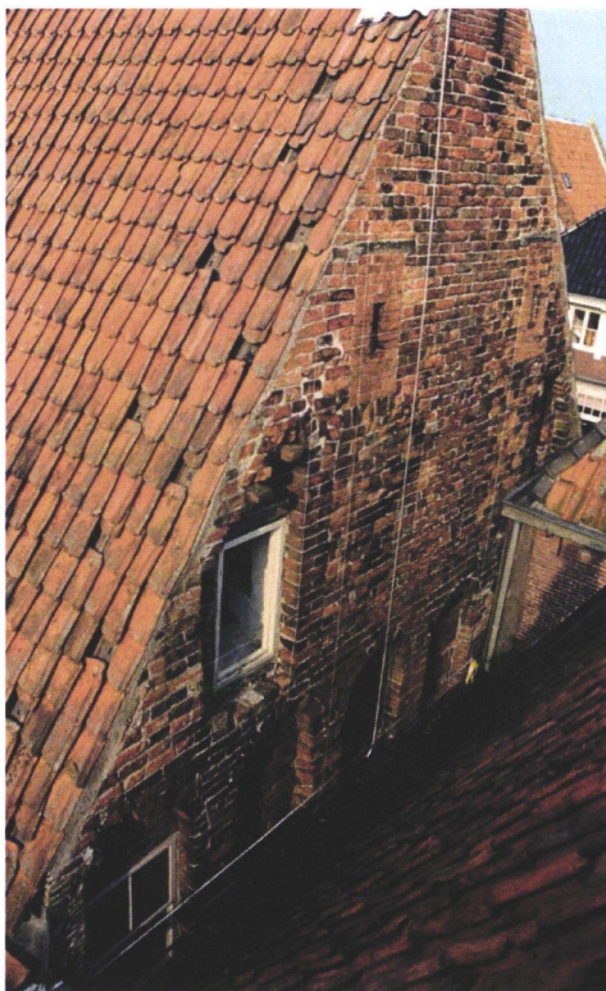
1. HET HISTORISCH VERHAAL ONTDEKKEN, WEGEN EN DELEN

1.1 HET ERFGOED ONTDEKKEN

Kennis over de ontwikkeling van Groningen en de cultuurhistorische waarden die in de gemeente zijn te vinden is de basis voor het erfgoedbeleid. Deze kennis ligt op het gebied van archeologie, bouwhistorie, interieurs, historische geografie, landschap, water en architectuur- en stedenbouwgeschiedenis. Veel is bekend, maar veel ook nog niet. Vooruitlopend op de nieuwe Omgevingswet is de gemeente nu al verplicht om het erfgoed in de ruimtelijke ordening mee te wegen. Dat betekent dat we een gemeentebrede inventarisatie en waardering van het (nog) onbeschermde erfgoed waarden moeten laten uitvoeren (waarbij uiteraard ook bestaande kennis wordt gebruikt). Alle informatie over het erfgoed wordt samengebracht op de Cultuurhistorische Waardenkaart (CWK). Voor de gebieden die aan de gemeente worden toegevoegd, zoals recent een deel van Slochteren en in 2019 de gemeente

Oosterstraat 42, vrijgelegd middeleeuws casco, gebruikt als interieur voor gerenommeerde winkel voor woninginrichting. Foto: gemeente Groningen

Oude Boteringestraat 52, romanogotische nissengevel uit omstreeks 1300. Foto: gemeente Groningen.

Ten Boer, is de opgave om de cultuurhistorische kennis op het niveau van de gemeente Groningen te brengen en deze te integreren in de Groningse systematiek.

Onderzoeksagenda

Voorafgaande aan daadwerkelijke transformaties is er eigenlijk altijd de verplichting om nader cultuurhistorisch, bouwhistorisch en/of archeologisch onderzoek uit te voeren (zie 3.1). Enerzijds om verstoringen gecontroleerd op te ruimen, door bijvoorbeeld een archeologische opgraving uit te voeren. Anderzijds om tot een goede inpassing van de cultuurhistorische waarden te komen. We willen een onderzoeksagenda opstellen om bij al dit soort onderzoeken gericht leemtes in kennis op te kunnen vullen. Hiermee kan op iedere locatie een relevante vraagstelling worden geformuleerd en is het mogelijk prioriteiten voor het onderzoek aan te geven.

Zernikelaan, archeologische opgraving. Omgracht terrein, onderdeel van kasteelcomplex uit de 13-14^e eeuw. Foto: gemeente Groningen.

Archeologisch onderzoek locatie Papiermolen, verslag van de werkzaamheden door lokale tv-zender. Foto: gemeente Groningen.

Archeologisch onderzoek

De focus van de gemeente is verschoven van het zelf uitvoeren van archeologisch onderzoek (wij graven het voor u op) naar een regisserende en adviserende rol (hoe organiseert u dit het beste?). Sinds 2007 betaalt de 'de verstoorder' het onderzoek, dat voor het overgrote deel door bedrijven wordt uitgevoerd. De gemeente zorgt ervoor dat deze kennis niet 'versnipperd' raakt en wil dat de focus van archeologisch onderzoek komt te liggen op het 'verhaal' van de plek. De resultaten van het onderzoek worden verzameld op de archeologische (beleids)kaart, die onderdeel is van de CWK. We streven bij het archeologisch onderzoek naar het dichtn van lacunes in kennis met betrekking tot het totale ontwikkelingsverhaal van Stad en Ommeland. Samenwerking met de universiteit en de provincie zijn daarbij van belang om gekoppeld aan de beleidskaart en de onderzoeksagenda de gemeentelijk archeologische thema's helder te krijgen en de archeologische gemeentelijke beleidsvragen goed te beantwoorden. We houden de regie en bewaken we het nut én de kwaliteit van het archeologisch onderzoek.

Opraving ter hoogte van het Helperpad. Foto: gemeente Groningen.

Opraving middeleeuwse bebouwing Grote Markt oostzijde. Foto: gemeente Groningen.

Oud archeologisch onderzoek

Uit de periode 1993 - 2004, de tijd waarin wij als gemeente zelf opgravingen uitvoerden, zijn tientallen archeologische opgravingen nog niet of onvoldoende uitgewerkt en de verhalen daarvan nog niet uitgeschreven. De oorzaak daarvan is dat opgravingen voortkwamen uit bouwplannen en snel moesten worden uitgevoerd, zonder voldoende tijd om de resultaten te verwerken. De gemeente heeft de plicht om opgravingsresultaten uit te werken en te ontsluiten. De komende vijf jaar willen wij de relevante onderzoeken uit het verleden uitwerken tot minimaal een basisrapportage. Hiervoor wordt samengewerkt met Stichting Monument & Materiaal en zal extra capaciteit worden ingehuurd, ten laste van het archeologiebudget, dat daartoe gedurende die periode met 50.000 euro per jaar zal worden opgehoogd. Het beoogd resultaat is niet alleen een reeks rapporten, maar ook een synthese, een samenvattend verhaal, over drie decennia gemeentelijk archeologisch onderzoek in Groningen. Op termijn zullen het materiaal en de onderzoeken geleidelijk overgedragen worden van het gemeentelijk archeologisch depot aan dat van de drie noordelijke provincies, het Noordelijk Archeologisch Depot (NAD) in Nuis.

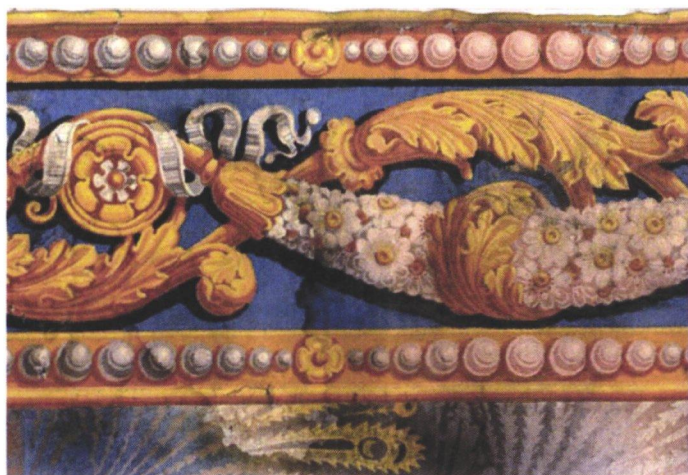

Een vrijwilliger van de Stichting Monument & Materiaal tekent een archeologische vondst. Foto: gemeente Groningen.

Bouwhistorisch onderzoek

Bouwhistorisch onderzoek is het bovengrondse complement van archeologisch onderzoek: het 'lezen' van oude gebouwen, dikwijls nog daterend uit de Middeleeuwen. Doel hiervan is de ontwikkelingsgeschiedenis te ontrafelen, de cultuurhistorische waarden vast te stellen en daarmee bij te dragen aan de kwaliteit van restauratie- en verbouw-werkzaamheden. De ontdekking van de binnenstad achter de voorgevels is in volle gang. Ieder jaar is er weer een rijke oogst aan vondsten en inzichten. Naast het bouwhistorisch onderzoek en documentatiewerk bij verbouwingen en restauraties van monumenten loopt al geruime tijd het project 'Bouwhistorische verkenningen binnenstad'. Dit omvat de inventarisatie en verkenning van alle gebouwen in de binnenstad met uiterlijke kenmerken van vóór 1850. De bevindingen worden weergegeven op de bouwhistorische kaartlaag van de Cultuurhistorische Waardenkaart. Onderzoeksrapporten van afzonderlijke panden worden aan de kaart gekoppeld. In totaal gaat het om 1.600 à 1.800 panden, waarvan er al ruim 1.000 zijn verkend. Hieruit is gebleken dat de casco's van ca. 400 panden dateren van vóór het jaar 1600, de oudste uit de 13e eeuw. In het landelijk gebied hebben we ook verkennend bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd met betrekking tot boerderijen. Dit vergt nog nadere uitwerking. Het is de bedoeling om het onderzoek van e.e.a. binnen 10 jaar af te ronden en alle nieuwe inzichten vervolgens tot een totaalverhaal te bundelen.

Herestraat 22, behangfragment uit tweede kwart 19^e eeuw met iriserende pauwenveren en forse bovenrand. Foto: gemeente Groningen.

Tekening bouwsporen middeleeuws dwarshuis Gelkingestraat 48. Foto: gemeente Groningen.

Herestraat 42, detail van bij toeval aangetroffen unieke plafondschildering uit 1637, voorafgaand aan de sloop zorgvuldig gedemonteerd. Wordt herplaatst in op te richten historisch museum. Foto: gemeente Groningen

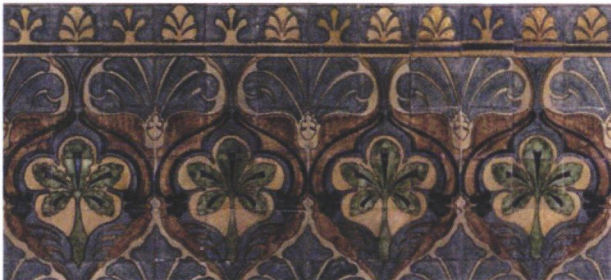
Kruisgewelven in kelder Oude Boteringestraat 63, daterend uit de 17^e eeuw. Foto: gemeente Groningen.

Gebintconstructie uit 1794 van boerderij Zijlvesteweg 6 tijdens de documentatie. Onderdelen zijn herplaatst bij de herbouw. Foto: gemeente Groningen.

Interieurs 1850-1940

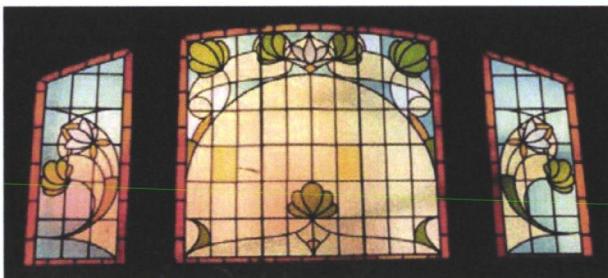
Van interieurs uit met name de periode 1850 - 1940 is relatief weinig bekend. Onderzoek in Friesland heeft laten zien dat veel waardevolle interieurs gedurende de afgelopen decennia verloren zijn gegaan. In Groningen geldt dit vermoedelijk in het bijzonder voor onbeschermd erfgoed, zoals veel panden langs de singels. In een project met bewonersparticipatie willen we de kennis over de Groningse interieurs vergroten, de achterliggende verhalen leren kennen en als er aanleiding voor is aanvullend bescherming realiseren. Tegelijk hopen we eigenaren en bewoners bewust te maken van de waarde van hun historische interieurs.

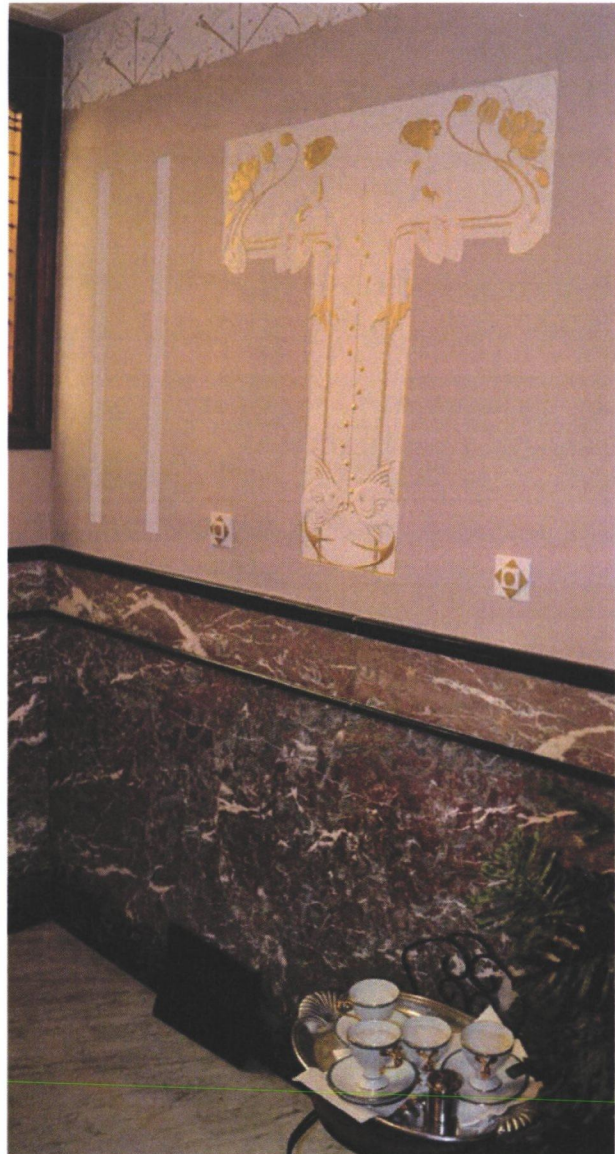
Tegeltablauw bagagedepot hoofdstation.
Foto: gemeente Groningen.

Beschilderd laat 19^e eeuws stucplafond ornament.
Foto: gemeente Groningen.

Steentilstraat 8, Jugendstil glas-in-loodraam uit 1902.
Foto: gemeente Groningen.

Jugendstil interieur in de Schildersbuurt.
Foto: gemeente Groningen.

Historische geografie

Een nederzetting, dorp of stad, staat nooit op zichzelf, maar is altijd verbonden met het landschap. Groningen was nooit stad geworden, als zij niet zo gunstig lag op de noordelijkste punt van de Hondsrug, omringd door het wierden- en het veenlandschap met een open verbinding met zee. Door deze situering kon 'het meest noordelijke Drentse dorp' uitgroeien tot de hoofdstad van het Noorden. Op haar beurt heeft een nederzetting ook invloed op het omringende landschap. De loop en richting van wegen, afwateringen en bedijkingen bepaalden de inrichting van het omringende landschap. In Ten Boer zien we nog steeds een verkaveling die voortkomt uit de ontginningen vanuit 13^e-eeuwse kloosters waarvan restanten van vier (!) kloosters nog aanwezig zijn. Samen met de wierden in het noorden geven deze resten, die gedeeltelijk uitgroeiden tot dorpen, Ten Boer haar structuur. De historische geografie brengt deze vroeger gevormde structuren en sporen in kaart. Ze vormen een belangrijke onderlegger en dikwijls de context voor veranderingen in onze tijd. Historisch geografische kennis kan daarom een belangrijke bijdrage leveren aan identiteit, continuïteit en herkenbaarheid van plekken en gebieden, het verhaal over de ontwikkelingsgeschiedenis daarvan en daarmee aan de kwaliteit van de leefomgeving van nu.

Archeologisch onderzoek Paddepoelsterweg, circa 50 centimeter brede klinkerverharding (omstreeks 1900) in het hart van de weg.
Foto: gemeente Groningen

Kaart van Huguenin (1819-1829). De stad Groningen met het gebied van de gemeente Ten Boer.
Afb.: gemeente Groningen.

Groen en blauw erfgoed

De uitkomst van de stadspanel-enquête heeft duidelijk gemaakt dat Groningers historisch groen en water als een vanzelfsprekend onderdeel van het erfgoed zien. Dit blijkt uit de lijst van favoriete monumenten, waarbij het Noorderplantsoen op 3, het Stadspark op 9 en het Sterrebos op 11 staan. Daarnaast markeerden de respondenten talloze groene en blauwe elementen als belangrijke historische plek of sleeping beauty. We willen de onbeschermd groene en blauwe waarden inventariseren, onderzoeken, waarderen en inbrengen bij de integrale afweging van belangen in het ruimtelijke domein (zie 2.1).

Tot hotel-restaurant herbestemde Prinsenhof met in 17^e eeuwse stijl gereconstrueerde Prinsentuin. Foto: gemeente Groningen.

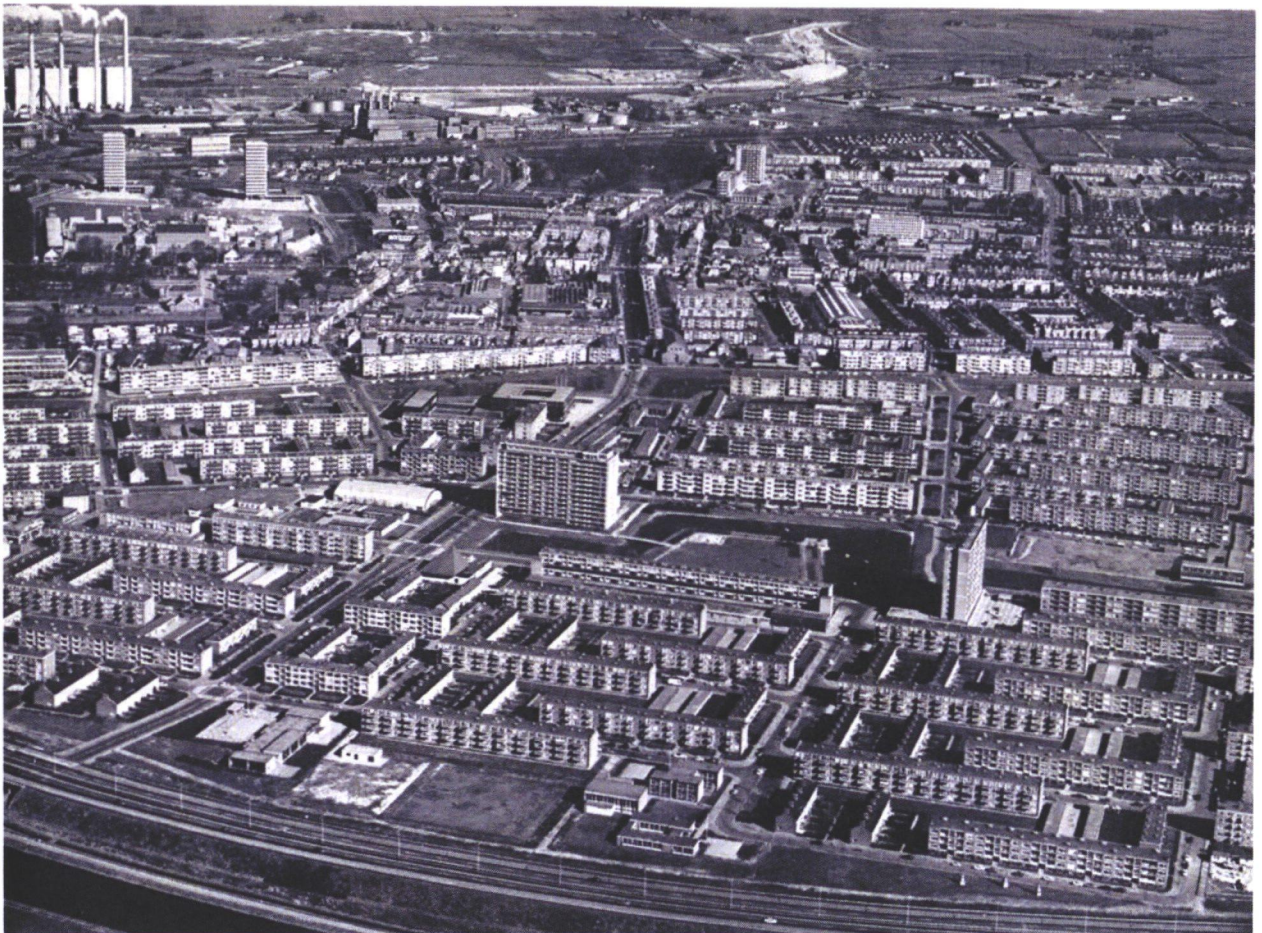
Vijverpartij in het Noorderplantsoen, groene long voor de stad. Foto: gemeente Groningen.

Selwerderhof, centrale as met kastanjes naar de aula. Foto: gemeente Groningen.

Architectuur- en stedenbouwgeschiedenis

De kennis over Stad en Ommeland vóór 1850 wordt vooral gevoed door archeologisch, bouwhistorisch en archiefonderzoek. Voor de periode 1850 - 1940 is veel kennis vergaard in het kader van het Monumenteninventarisatie en -selectie project in opdracht van het rijk. Dit heeft eind vorige eeuw niet alleen tot de aanwijzing van bijna 300 jonge rijksmonumenten en acht beschermde stadsgezichten uit die periode geleid, maar ook tot beschrijvingen van alle vooroorlogse wijken. Begin deze eeuw hebben we met betrekking tot de naoorlogse periode tot ca 1970 een vergelijkbare exercitie uitgevoerd, met de beschrijvingen van 12 naoorlogse wijken en de bescherming van 75 naoorlogse monumenten als resultaat. Om de architectuurhistorische en stedenbouwkundige waarden in de ruimtelijke ordening volwaardig mee te kunnen wegen is de informatie uit beide laatstgenoemde perioden aan actualisatie toe, om afgewogen in het omgevingsplan opgenomen te kunnen worden.

De Wijert-Noord: naoorlogse stempelwijk met core, een van de dertig door het Rijk geselecteerde naoorlogse gebieden met een bijzondere cultuurhistorische betekenis. Foto: gemeente Groningen.

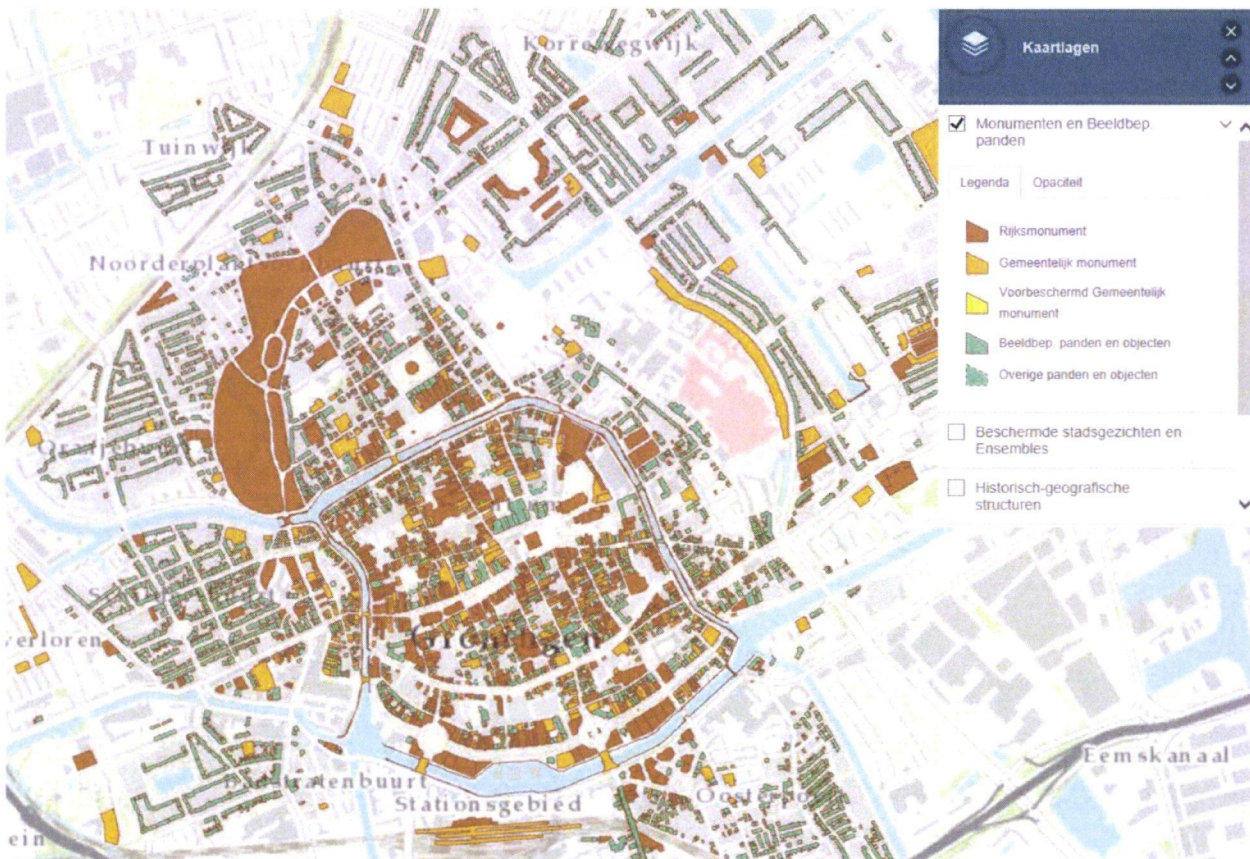
1.2 HET ERFGOED WEGEN

De Cultuurhistorische Waardenkaart: het best bewaarde geheim van Groningen

De Cultuurhistorische Waardenkaart (CWK) bundelt alle bekende erfgoed informatie in de gemeente digitaal, op geografische wijze en ontsluit deze via internet. Dit betreft object- en gebiedsgerichte informatie, zoals (historische) foto's, beschrijvingen, tekeningen, archeologische, bouwhistorische, tuin- en architectuurhistorische en stedenbouwkundige onderzoeksrapporten, plattegronden en historische kaarten. De CWK is een onmisbare informatiebron voor hen die iets met erfgoed wil of moet doen. Vanwege de relatieve onbekendheid is de CWK wel 'het best bewaarde geheim van Groningen' genoemd. Daar komt verandering in, want iedereen die eenmaal op het bestaan van de CWK gewezen is, is er enthousiast over. De CWK is op dit moment operationeel, maar de inhoud is verre van volledig. Aanvulling is urgent, omdat het Besluit Activiteiten van de Leefomgeving (behorend bij de Omgevingswet) gemeenten verplicht tot inventarisatie en analyse van de cultuurhistorische waarden vóór opname in het omgevingsplan. Vanuit de CWK kan het omgevingsplan

straks dus 1 op 1 gevuld worden.

De komende jaren willen wij de Cultuurhistorische Waardenkaart completeren en operationeel maken. De CWK bestaat uiteindelijk uit drie lagen: inventarisatie, waardering en beleidskeuzen. De inventarisatie bundelt de kennis die we over de (ruimtelijke) geschiedenis en de ontwikkeling van Groningen hebben en geeft inzicht in de samenhang. De waardering specificceert de waarde die we aan het erfgoed hechten. Deze laag toont de uitkomst van de weging van waarden op grond van cultuurhistorie, architectuur, stedenbouw, zeldzaamheid en herkenbaarheid/gaafheid. Door in de waardering gradaties aan te brengen, ontstaat de mogelijkheid om in het beleid prioriteiten aan te brengen. De beleidskaart geeft aan hoe we als gemeente met de erfgoedwaarden om willen gaan. Deze laag laat zien hoe de waarden na een politieke afweging in het ruimtelijk beleid zijn vertaald: welke gebieden, structuren of objecten van belang worden geacht om wettelijk of planologisch te borgen en welke 'ter inspiratie' dienen, zonder verplichtingen. In de beleidslaag van de CWK wordt dus pas de juridische implicatie van

Cultuurhistorische Waardenkaart gemeente Groningen, één van de lagen. Afb.: gemeente Groningen.

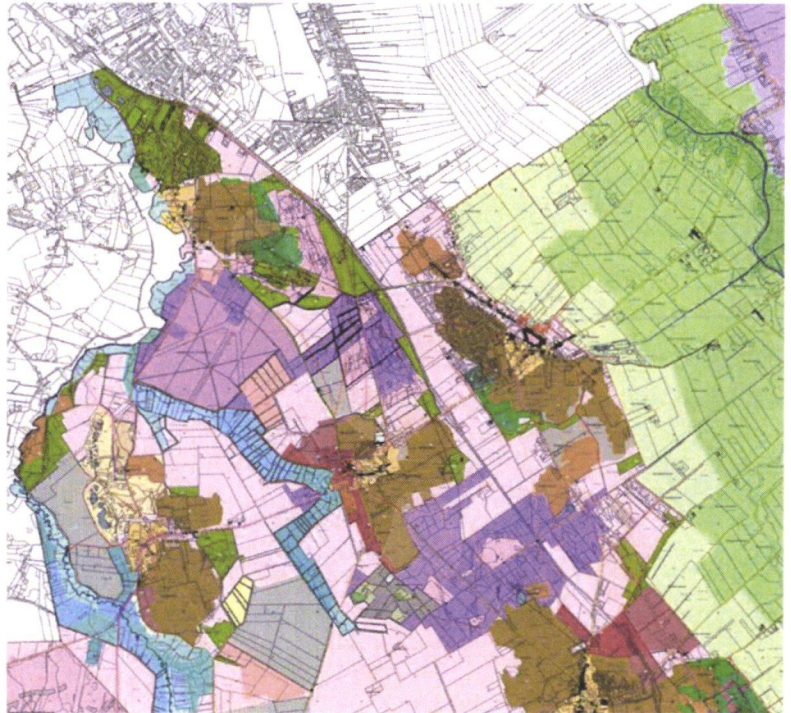
de cultuurhistorische waarden aangegeven (zie 2.1). Daarin zijn ook de beschermde monumenten opgenomen. De informatie in de CWK bieden we zo veel mogelijk als Open Data aan, waardoor iedereen er nog meer plezier van kan hebben. Via het Geo-portaal van de gemeente wordt de CWK gekoppeld aan kaarten met betrekking tot andere beleidsterreinen. Wanneer de CWK compleet is, blijft het een dynamisch document en wordt op grond van nieuwe kennis en informatie constant bijgewerkt.

Inventariseren en waarderen

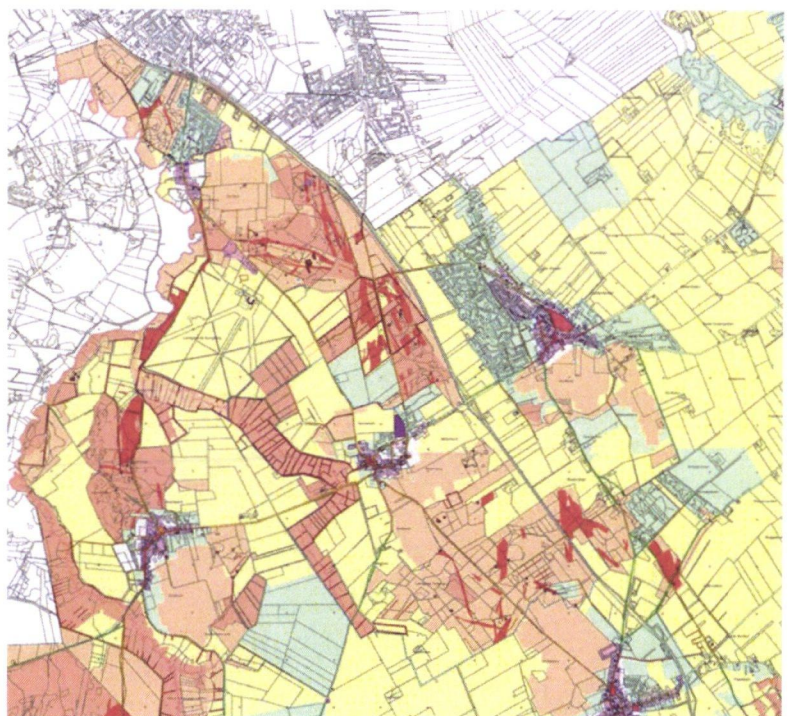
Om de nog niet beschermde erfgoedwaarden in een integrale afweging mee te kunnen nemen, moeten we deze waarden, in aanvulling op wat we al weten, verkennen en onderzoeken. De cultuurhistorische waarden die zijn geïnventariseerd zullen volgens een bestaande methodiek worden gewaardeerd en onderbouwd. Dit duiden betreft de aard van de erfgoedwaarden (cultuurhistorische, bouwhistorische, archeologische, landschappelijke, stedenbouwkundige en/of architectonische waarde) en de betekenis ervan voor de Groningse cultuurgeschiedenis (hoog, middel, laag). De inventarisatiekaart en de waarderingskaart geven op een samenhangende wijze inzicht in het culturele erfgoed van Groningen. We willen de inventarisatie en waardering voor het gehele gemeentelijke grondgebied (inclusief de nieuwe delen) door externe bureaus laten uitvoeren, met een systematische aanpak.

Kiezen

De beleidskaart bundelt (politieke) keuzes en afwegingen over hoe om te gaan met de waarden, en kan bij wijze van spreken per collegeperiode wijzigen. Het opstellen van deze kaart maakt de CWK compleet. Op de kaart wordt aangegeven welke gebieden, structuren of objecten we van belang achten om wettelijk of planologisch te borgen en welke 'ter inspiratie' dienen zonder verplichtingen.

Kaartbeeld inventarisatie cultuurhistorisch waardevolle gebieden (detail), voorbeeld gemeente Aa en Hunze (tekeningen vervaardigd door RAAP).

Kaartbeeld waardering cultuurhistorisch waardevolle gebieden (detail), voorbeeld gemeente Aa en Hunze (tekeningen vervaardigd door RAAP).

1.3 HET VERHAAL VAN GRONINGEN DELEN

Draagvlak, communicatie en participatie

Erfgoed is bij uitstek een onderwerp dat veel mensen raakt en interesseert. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de grote respons op de Stadspanelenquête over erfgoed. De jaarlijkse Open Monumentendag (10 à 15.000 bezoekers), de Stadsmonumentenborden (inmiddels 100 en nu ook in vertaling beschikbaar) en de archeologische opgravingen genieten grote bekendheid, alle drie in de orde van 90%. Dat is voldoende reden om ermee door te gaan. We willen de informatie over erfgoed toegankelijker maken. In de Stadspanelenquête werd aangegeven dat dit het beste via lokale media en de website van de gemeente kan gebeuren. De informatie op de website wordt uitgebreid, de Cultuurhistorische WaardenKaart (CWK) wordt steeds meer gevuld en via sociale media en website ontsluiten we

erfgoednieuws voor een breder publiek. Ten behoeve van de jaarlijkse verantwoording van het erfgoedwerk en de vulling van de CWK blijft 'Hervonden Stad', ons jaarboek voor archeologie, bouwhistorie en restauratie belangrijk.

Wij willen de betrokkenheid van burgers bij het erfgoed benutten door hen waar mogelijk bij de uitwerking van het beleid te betrekken. Dat kan bijvoorbeeld door participatie bij de waardering en bescherming van erfgoed parallel aan de Wijkwelstand en bij de gebiedsgerichte uitwerking van Sleeping Beauties (zie 3.3). Daarnaast streven we ernaar alle informatie over erfgoed binnen de gemeente te delen door middel van Open Data. We willen dit samen met de vele op dit gebied actieve (erfgoed)partners realiseren.

Omslagfoto rapport Stadspanelenquête. Grote publieke interesse voor opgraving Grote Markt oostzijde. Foto: gemeente Groningen.

Open Monumentendag 2016, geïnteresseerden voor het middeleeuwse Calmershuis. Foto: Marieke Timmer.

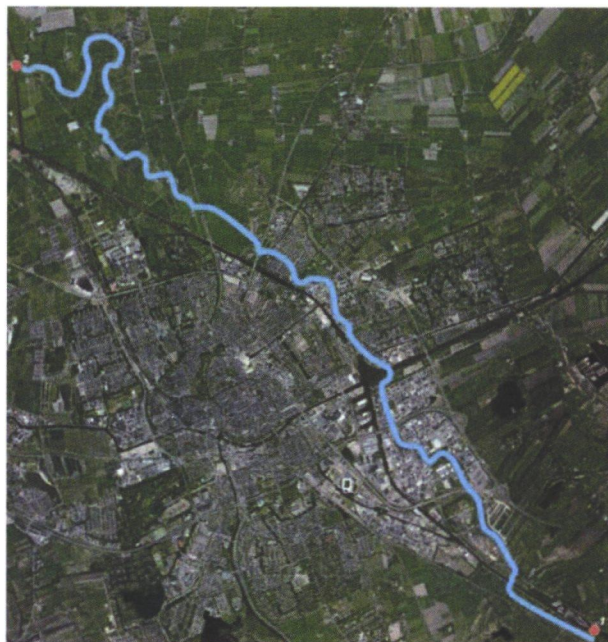
Een museum voor de Groninger geschiedenis

Een bijzonder initiatief op het gebied van 'het verhaal van Groningen delen' is de oprichting van een museum voor de Groninger geschiedenis. Daartoe zullen de deels middeleeuwse panden waarin het Noordelijk Scheepvaartmuseum nu is gehuisvest, worden verbouwd en uitgebreid om ook de Groninger geschiedenis voor een breed publiek in beeld te kunnen brengen. Hier zal de ontwikkelingsgeschiedenis van stad en ommeland worden getoond. Kennis, informatie en objecten uit archeologische opgravingen en bouwhistorisch onderzoek leveren een belangrijke bijdrage aan de presentatie van het verhaal van Groningen. Het uit 1637 daterende beschilderde plafond uit Herestraat 42 zal er na conservering bijvoorbeeld onderdeel van uit gaan maken. Het nieuwe historische museum krijgt een semipermanente tentoonstelling en wisselende exposities met een brede programmering, waarin ook plek is voor vondsten en actualiteiten. Daarnaast wordt het een ontmoetingscentrum en een breed platform voor historische evenementen in de stad. Het museum krijgt gestalte door samenwerking van verschillende partijen: het Noordelijk Scheepvaartmuseum, het Groninger Museum, de Groninger Archieven en de provincie en de gemeente Groningen. Naast financiële middelen stelt de gemeente op grond van decennia lang archeologisch en bouwhistorisch onderzoek vooral inhoudelijke kennis beschikbaar om het verhaal van Groningen te kunnen vertellen. Tentoonstellingen en erfgoededucatie zullen hier tevens een plek krijgen.

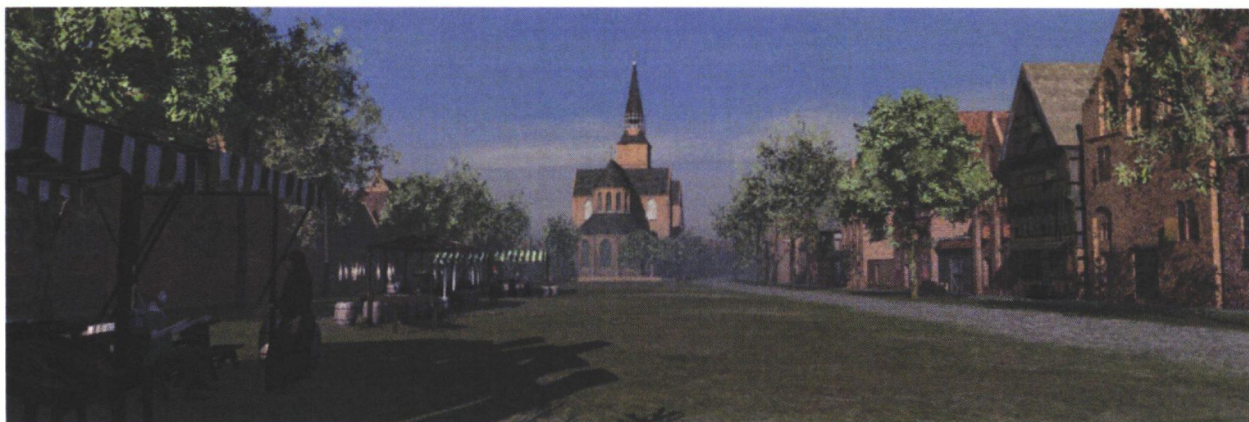
Erfgoed, Ruimtelijke Kwaliteit en landschap (ERL)

Onder de noemer Erfgoed, Ruimtelijke Kwaliteit en landschap (ERL) wil de Provincie Groningen deze karakteristieke kwaliteiten van de provincie hoger op de agenda zien te krijgen. Enerzijds omdat deze kwaliteiten

een belangrijk deel van de identiteit van de leefomgeving van veel Groningers bepalen, anderzijds omdat ze in toenemende mate onder druk staan als gevolg van schade door mijnbouw, de daardoor noodzakelijke sloop- en versterkingsopgave en door de bevolkingskrimp in de regio. Een belangrijk onderdeel van de ERL-opgave is het beter beleefbaar maken van die kwaliteiten. Daarvoor moeten we het achterliggende verhaal kennen, de waarden benoemen en de gebieden ontsluiten. Het door ons voorgestane gemeentelijke erfgoedbeleid sluit goed aan op de ERL-opgave, met betrekking tot het inventariseren, waarderen van onbeschermd erfgoed, het via de CWK ontsluiten van de informatie erover en het samen met partners voor en breed publiek toegankelijk en beleefbaar maken van die

Beeld van (deels gereconstrueerde) meanderende Hunzeeloop ten oosten van de stad Groningen. Afb.: gemeente Groningen.

Beeld uit de film Groningen in 1470, een virtuele reconstructie van de laatmiddeleeuwse stad Groningen, gemaakt door Axe Kooi en Anco Dijkstra, in opdracht van het Noordelijk Scheepvaartmuseum. Afb.: Noordelijk Scheepvaartmuseum.

kwaliteiten. We nemen deel aan ERL met de Hunzezone. In de toekomst kan dit uitgebreid worden met een route langs verdwenen kastelen rond de stad, het (virtueel) verbinden van fragmenten van de Helperlinie en het ontwikkelen van apps om archeologische en bouwhistorische waarden in de binnenstad zichtbaar te maken.

Erfgoedprijs

Graag brengt de gemeente goede initiatieven van particulieren of marktpartijen op het gebied van erfgoed onder de aandacht. Bij een werkveld dat zo sterk leunt op de particuliere inzet, is het instellen van een Erfgoedprijs gepast. We willen de Groningse Erfgoedprijs jaarlijks uitreiken.

Kerk van Leegkerk, moderne inbouw ten behoeve van functioneel gebruik kerk. In 2013 winnaar publieksprijs Grote Groninger Gebouwenenquête. Foto: gemeente Groningen.

Melkfabriek de Ommelanden, verbouwd tot bedrijfsverzamelgebouw. Foto: gemeente Groningen.

2. DE HISTORISCHE RIJKDOM VAN GRONINGEN KOESTEREN

2.1 BESCHERMEN

Het erfgoed van Groningen omvat verschillende ruimtelijke schaalniveaus: gebouwen, ensembles, stedenbouwkundige structuren en het omringende cultuurlandschap (het landelijk gebied). Voor elke schaal zijn er specifieke instrumenten voor het beschermen van de cultuurhistorische waarde beschikbaar. Deze richten zich zowel op het behoud van het erfgoed, als op het mogelijk maken en stimuleren van ontwikkelingen, die recht doen aan de bestaande waarde. Er kunnen twee sporen van bescherming worden gevolgd: door wettelijke of door planologische borging.

Enerzijds: beschermde rijks- en gemeentelijke monumenten

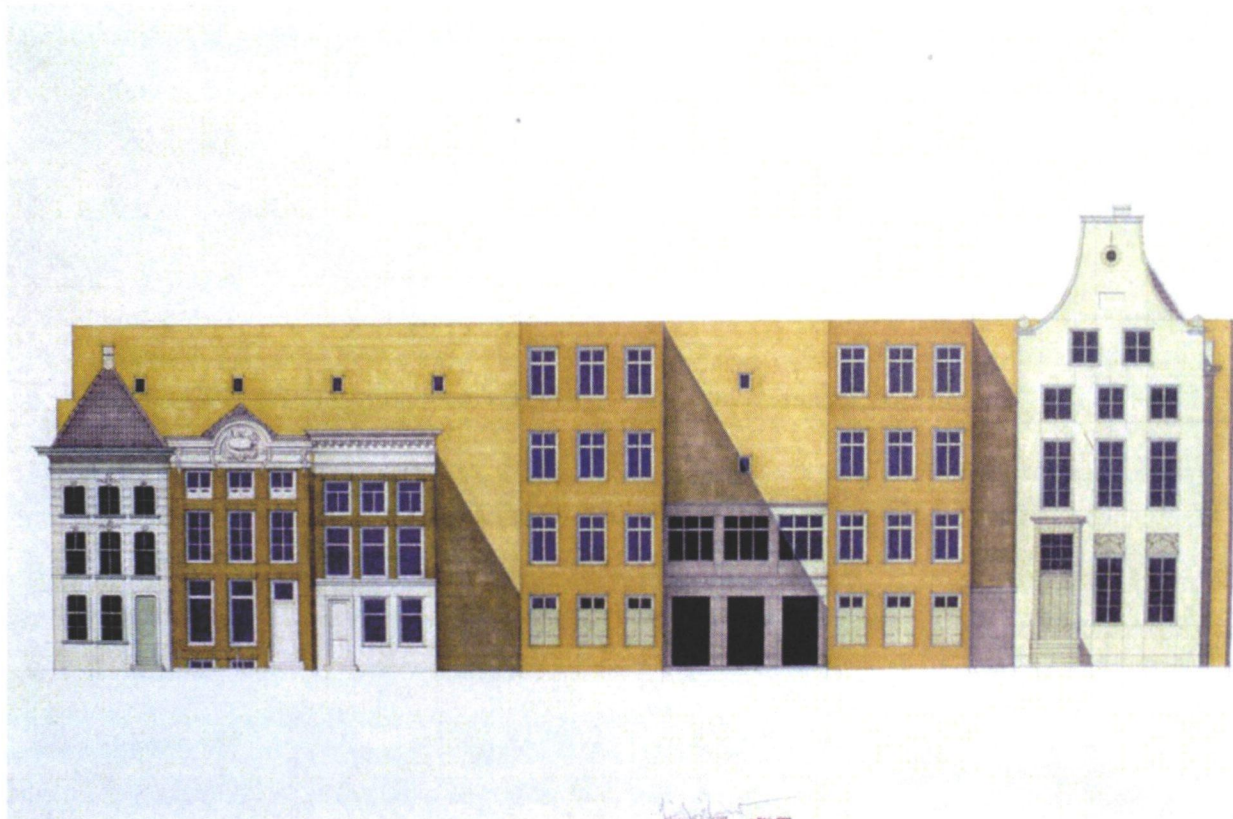
Op basis van de Erfgoedwet en de gemeentelijke Erfgoedverordening zijn ruim 1.400 gebouwen en archeologische vindplaatsen geheel of gedeeltelijk beschermd als monument (rijksmonument, gemeentelijk monument en gemeentelijk monument-light). Een beschermd monument mag niet worden verwaarloosd of afgebroken, en in- en externe wijzigingen mogen alleen als er een vergunning voor is afgegeven, om te voorkomen dat erfgoedwaarden (zonder grondige afweging vooraf) verloren gaan. Natuurlijk moeten deze gebouwen aangepast kunnen worden aan de eisen van de tijd, maar bij beschermde monumenten staat behoud centraal en het cultuurhistorische belang voorop. Bij archeologische monumenten geldt dat voor het verstoren van de bodem een vergunning vereist is, waar de nodige voorwaarden aan zitten.

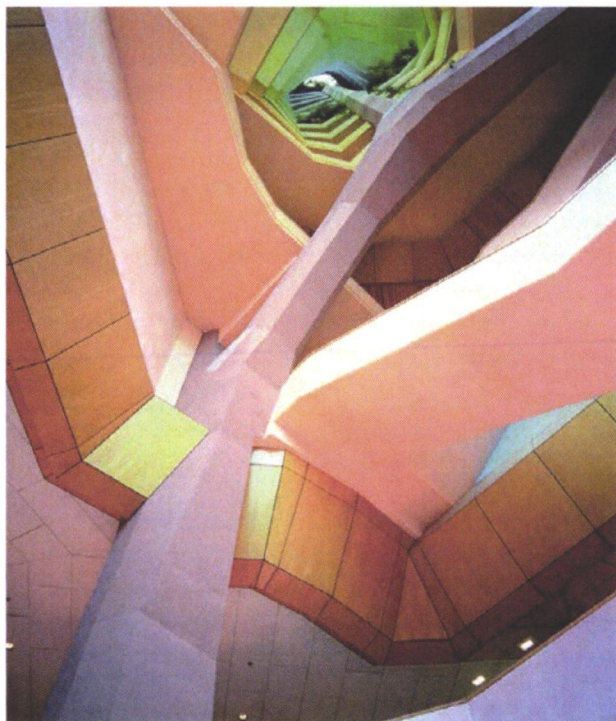
Naoorlogs gemeentelijk monument Westerflat, trappenhuis.
Foto: gemeente Groningen.

Archeologisch rijksmonument, bijgenaamd De Huppels. Eén van de drie kasteelterreinen van de heren van Selwerd. Bij hoog water zijn hoofdburcht, voorburcht en dubbele omgrachting goed zichtbaar. Foto: gemeente Groningen.

Ontwerptekening voorgevel openbare bibliotheek Oude Boteringstraat, architect Giorgio Grassi. Foto: gemeente Groningen.

Gasuniegebouw, interieur trappenhuis, ontwerp Alberts en Van Huut. Foto: gemeente Groningen.

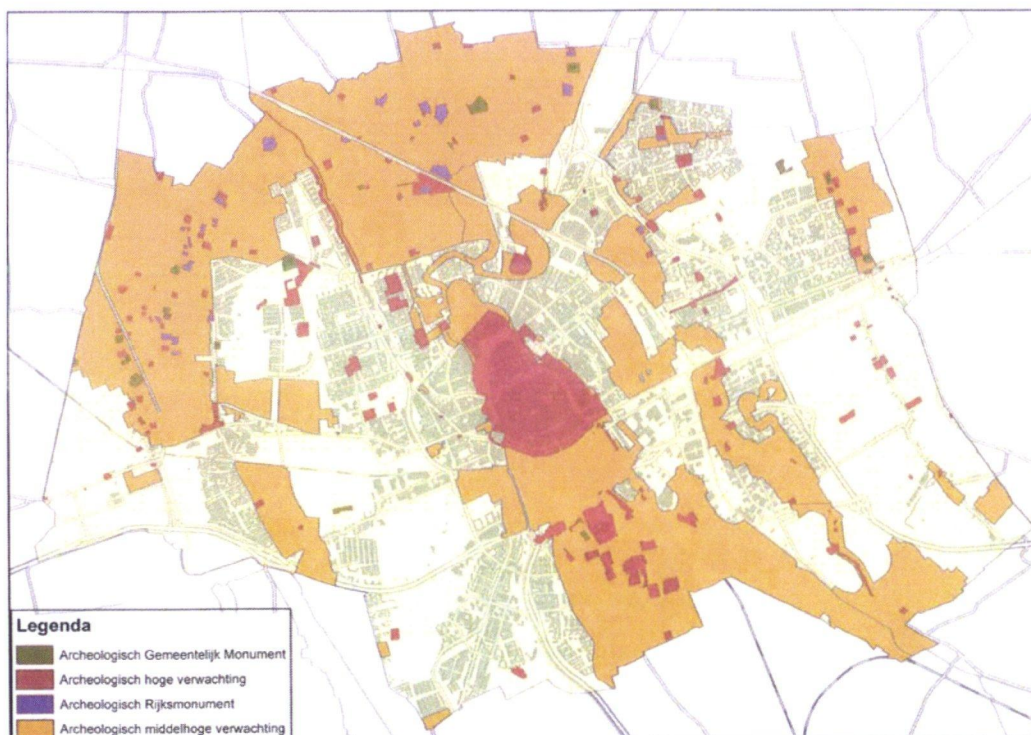
Wall House #2 aan het Hoornsemeer, architect John Hejduk. Foto: gemeente Groningen.

In onze gemeente hebben we tot nu toe voornamelijk dit monumentenspoor bewandeld, maar monumenten staan natuurlijk altijd in een context. Dat geldt zo wel letterlijk (hun plek in het grotere geheel) als figuurlijk (hun rol in het grotere verhaal). De vooral objectgerichte benadering zullen we continueren en op basis van nieuwe inzichten of het voortschrijden van de tijd zullen we ook weer nieuwe(re) monumenten aanwijzen. Bijvoorbeeld bijzondere gebouwen uit de wederopbouwperiode of de aanwijzing van monumenten-light als onderdeel van de wijkgerichte welstandsbenadering en wellicht ook 'monumenten van de toekomst'. In een participatietraject willen we al een voorschot op dat laatste nemen, door de 10 belangrijkste toekomstige monumenten uit de periode 1970 - 2000 te selecteren, zonder dat ze overigens direct de status van een beschermd monument krijgen. De gebiedsgerichte benadering zullen we meer aandacht gaan geven. De omgeving moet zich verhouden tot de te beschermen monumentale waarden. In de Omgevingswet wordt daarvoor het begrip 'monumentenbiotoop' geïntroduceerd. Een dergelijke gebiedsgerichte aanpak kunnen we het beste via planologische weg realiseren.

Anderzijds: planologische bescherming via het ruimtelijke spoor

De tweede manier om cultuurhistorische te beschermen is via de ruimtelijke ordening. Het gaat in deze context om de ruimtelijk relevante waarden die bijdragen aan de identiteit van de plek. Door deze te duiden kan de ontwikkelingsgeschiedenis van een plek of gebouw volwaardig meegenomen worden in de afweging ten behoeve nieuwe ontwikkelingen. Niet algemeen in de toelichting, maar specifiek en vertaald naar duidelijke kaders waarbinnen ontwikkeling kan plaatsvinden. In feite borduurt deze aanpak voort op de aanwijzing van beschermde stads- en dorpsgezichten in het verleden. In een beschermd gezicht is de ambitie om ontwikkelingen te laten inspelen op de aanwezige kwaliteiten en erop voort te bouwen. De karakteristieke structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied worden onderkend en verankerd in het bestemmingsplan (en straks het omgevingsplan). De ruimtelijke ordening is bij uitstek een beleidsveld waar de belangen van verschillende aspecten (stedenbouw, groen, verkeer, wonen, etc.) integraal met elkaar worden gewogen. We willen bereiken dat de cultuurhistorische - de in het ruimtelijk beleid vastgelegde waarden - een vanzelfsprekend en betekenisvol onderdeel van deze integrale afweging wordt, zowel gebiedsgericht als objectgericht. Hierbij staat de cultuurhistorische waarde niet persé op de eerste plaats, zoals bij de monumentenzorg, maar is het onderdeel van de integrale benadering en één van de belangen op de weegschaal. Het resultaat is dat ruimtelijke ontwikkelingen vertrekken vanuit de historische

ontwikkeling, 'gebiedseigen' en herkenbaar worden en kunnen rekenen op draagvlak. Tot nu toe zijn in dit kader in Groningen alleen in de bestemmingsplannen in het landelijk gebied panden geborgd, waar de belangrijkste te beschermen waarde in het silhouet van de bebouwing schuilt. Ook zijn er zgn. beeldbepalende panden binnen de bebouwde kom geïnventariseerd maar deze zijn niet verankerd in ruimtelijk beleid. Bij beide typen wordt alleen de hoofdvorm en de positie op het erf beschermd. Het is echter ook mogelijk om de buitenkant van een gebouw daadwerkelijk een plek te geven in de belangenafweging, waarbij de uitkomst kan zijn dat het gebouw gehandhaafd blijft omdat het bijdraagt aan de ruimtelijke betekenis en identiteit van de plek. Deze categorie worden cultuurhistorisch waardevolle panden (landelijk beleid) of karakteristieke panden (provinciaal beleid) genoemd. Aanvragen die niet in het Omgevingsplan passen, zullen altijd integraal worden beoordeeld. De erfgoedwaarden worden daarbij in samenhang met andere ruimtelijke belangen bekeken. De beoordeling of een dergelijke aanvraag gehonoreerd kan worden, vindt plaats in het Atelier Stadsbouwmeester, waarin de disciplines stedenbouw, landschap, erfgoed en verkeer zijn verenigd. Ook is de omgang met archeologische waarden voor 95% op planologische wijze in de bestemmingsplannen geregeld. We vinden het belangrijk om de erfgoedwaarden gemeentebreed breed in beeld te krijgen, inclusief landschappelijke, stedenbouwkundige, architectonische en bouwhistorische waarden om goede afwegingen te kunnen maken bij nieuwe ontwikkelingen.

Archeologische beleidskaart gemeente Groningen.

Paddepoelsterweg, boerderij 'Grouwelderij', onbeschermd erfgoed. Voorbeeld 1 voor het belang van planologische borging van erfgoedwaarden. Foto: gemeente Groningen.

Oosterhoogbrug aan Damsterdiep met Driewegsluis en onbeschermd bebouwing. Voorbeeld 2 voor het belang van planologische borging van erfgoedwaarden. Foto: gemeente Groningen.

Hortusbuurt, karakteristieke eenlaagse bebouwing met kap. Voorbeeld 3 voor het belang van planologische borging van erfgoedwaarden. Foto: gemeente Groningen.

Planologische borging

Cultuurhistorische waarden worden (sinds 2012 verplicht) in ruimtelijke plannen opgenomen, zoals de structuurvisie (straks omgevingsvisie), het bestemmingsplan (straks omgevingsplan) en stedenbouwkundige plannen. Hierbij kunnen gebouwen, gebieden en structuren een dubbelbestemming 'waarde cultuurhistorie' krijgen. Indien er sprake is van verwachtingswaarde wordt in de planvorming uitgegaan van aanwezige waarden, totdat aanvullend onderzoek hierover nader uitsluitsel geeft. Ook kunnen er cultuurhistorisch waardevolle (of karakteristieke) en beeldbepalende panden worden benoemd om de ruimtelijk relevante waarden in een gebied te borgen. Bij panden waarbij ook de identiteit van het pand een waarde heeft - bijvoorbeeld vanwege de typologie - kan sloop een verlies van herkenbaarheid van de plek of het gebied betekenen. In dat geval kan er een sloopverbod aan worden gekoppeld, waarbij de cultuurhistorische waarde een weigeringsgrond voor een slooiaanvraag kan zijn. Dit lijkt heel streng, maar is tot op heden de enige wijze om via een vergunning een afwegingsmoment te regelen om de cultuurhistorische waarden van het pand gewicht te geven. Het is dan aan de gemeente om te bepalen of sloop aanvaardbaar is door het publieke belang af te wegen tegen de individuele belangen van de aanvrager. Voor de toepassing van de planologische regels formuleren we duidelijke uitgangspunten en spelregels, waarmee we als gemeente vooraf duidelijk maken wat we in een gebied of bij een ontwikkeling willen bereiken. Deze manier van erfgoedzorg heeft als grote voordeel dat iedereen op de plankaart in een oogopslag kan zien, wat er op een bepaalde locatie speelt. Ook de aanstaande/nieuwe Welstandsnota sluit inhoudelijk aan op de ambitie om bestaande en toekomstige ruimtelijke kwaliteit in de stad in samenhang te benaderen.

Kerk van Thesinge, restant van voormalig middeleeuws Benedictijnerklooster Germania. Nu gemeente Ten Boer, na herindeling gemeente Groningen. Foto: gemeente Groningen.

Omgevingswet en omgevingsplan

Het beschermen van monumenten enerzijds en de planologische borging van erfgoed anderzijds zijn op dit moment nog gescheiden werelden. Deze komen echter spoedig samen in de nieuwe Omgevingswet. Alle vormen en de mate van bescherming kunnen dan per locatie in het omgevingsplan worden opgenomen. Het omgevingsplan is de opvolger van de huidige bestemmingsplannen en alle andere ruimtelijke regelingen samen. Het omgevingsplan moet voor iedereen eenduidig helderheid verschaffen over wat er op een bepaalde locatie mag en kan. Wij willen de cultuurhistorische waarden met een bijpassend regime goed in het Omgevingsplan borgen. Met de Cultuurhistorische Waardenkaart (inventarisatie, waardering en beleid) is Groningen voorbereid op de Omgevingswet. Centraal hierin staat immers het uitgangspunt om waarden en belangen vroegtijdig in beeld te krijgen, integraal af te wegen en te borgen. De switch van bestemmingsplan naar omgevingsplan zal leiden tot een aangepaste planlogica. Dat geeft meer vrijheden voor de burger, maar biedt ook de mogelijkheid om per locatie concrete randvoorwaarden en planregels op te nemen, mits dit in het omgevingsplan is opgenomen en inhoudelijk onderbouwd. Dat is voor de borging van cultuurhistorische waarden van belang. Zo wordt het ook mogelijk om de omgeving van rijksmonumenten beter te beschermen, stedenbouwkundig en met een koppeling naar de welstandsregels.

Uitbreiding van de gemeente Groningen

Na de recente toevoeging van een gedeelte van de gemeente Slochteren, zal de gemeente Ten Boer per 1 januari 2019 met Groningen worden samengevoegd. Dit betekent een enorme verrijking van erfgoedwaarden binnen de gemeentegrenzen, zoals middeleeuwse

kloosters in het landelijk gebied en prachtige landschappen (met veel archeologische waarden in het ommeland. Er zal echter wel een synchronisatie en inhaalslag nodig zijn om gemeentebreed een eenduidig erfgoedbeleid te hebben, inclusief inventarisatie, selectie en waardering van erfgoedwaarden. Hoewel er vanwege de mijnbouwproblematiek nu op grond van de Provinciale Verordening enige noodmaatregelen worden getroffen, komen de verschillende deelgebieden daarmee nog niet op gelijke hoogte. In de nieuwe gebieden zijn bijvoorbeeld nooit gemeentelijke monumenten aangewezen en ontbreekt een cultuurhistorische waardenkaart. In het kader van deze erfgoednota streven we naar gelijkenschakeling in beleid en regelingen binnen de nieuwe gemeentegrenzen. Dat betekent een forse inhaaloperatie in de nieuwe gebieden.

Provinciale Omgevingsverordening (POV)

De Provinciale Omgevingsverordening vraagt, vanwege de afhandeling van mijnbouwschade, om alle qua erfgoed karakteristieke (onderdelen van) panden te inventariseren en deze adequaat te borgen. De verordening omschrijft het begrip Karakteristiek pand als: een gebouw dat van cultuurhistorische waarde is op grond van karakteristieke hoofdvorm, architectuur, landschappelijke en/of stedenbouwkundige situering, bijdragen aan de herkenbaarheid van de omgeving, gaafheid of zeldzaamheid. Zolang de gemeente de inventarisatie en borging van karakteristieke panden niet heeft geregeld, geldt dat alle sloop- en verbouwplannen langs de Monumentencommissie moeten. Deze beoordeelt of hierbij geen cultuurhistorische waarden in het geding zijn. De voorgenomen inventarisatie en waardering van onbeschermd erfgoedwaarden en de bescherming hiervan na integrale afweging in het Omgevingsplan sluit aan op de wens van de provincie.

De wierde Dorkwerd, een van de vele wierden rond de stad. Foto: gemeente Groningen.

2.2 INSTANDHOUDEN

Hoewel erfgoed een collectief bezit is, is het belangrijk om te beseffen dat het meeste erfgoed een particuliere eigenaar heeft. Uit het belang dat de inwoners van Groningen aan het erfgoed hechten, spreekt een impliciete waardering voor alle eigenaren, die zorgvuldig met ons erfgoed omgaan en het als een goed rentmeester door de tijd loodsen. Want we willen graag dat volgende generaties er net zo van kunnen genieten als wij. Een liefhebbende eigenaar is het beste wat een monument kan overkomen.

Watertoren-Noord, functieloos geworden watertoren herbestemd tot multifunctioneel centrum, winnaar van de nationale watertorenprijs 2016. Foto: gemeente Groningen.

Visie op instandhouding en transformaties

Ieder monument heeft zijn eigen unieke waarden, die aanleiding geven voor een zorgvuldige individuele afweging ten aanzien van transformaties. Ons uitgangspunt is om een balans te vinden tussen enerzijds de wens tot instandhouding van de monumentale en cultuurhistorische waarden en anderzijds de noodzaak dat het gebouw duurzaam kan blijven functioneren. Daarbij zullen de monumentale waarden, de gaafheid, het karakter van het gebouw, de uniciteit, de te huisvesten functie, de wensen van de opdrachtgever, het beschikbare budget, de inbreng van de architect, etc. bij ieder plan opnieuw tot een individuele afweging leiden en de vraag of er een vergunning voor kan worden verleend. In het algemeen geldt bij monumenten:

- Hoe minder er gewijzigd hoeft te worden hoe beter. Dat begint al bij een letterlijk en figuurlijk passende bestemming. En in die gevallen dat er toch verbouwd gaat worden, moet die verbouwing recht doen aan de te beschermen waarden én het monument een kwalitatieve meerwaarde opleveren.
- Behoud gaat voor vernieuwen. Historische bouwmaterialen, structuren en constructiewijzen vertegenwoordigen een belangrijke monumentale en historische waarde. Deze waarde dient zoveel mogelijk te worden gerespecteerd, zodat geschiedenis en ontwikkeling van het ambachtelijke bouwen alsmede het dagelijks gebruik afleesbaar blijven. Door vervanging gaat die afleesbaarheid voorgoed verloren.
- Toevoegingen en veranderingen aan monumenten moeten reversibel zijn. De verandering moet in beginsel een toevoeging zijn die weer ongedaan kan worden gemaakt, zonder de monumentale waarden aan te tasten.
- Nieuwe kwaliteiten, die worden toegevoegd aan een monument, mogen gezien worden (als iets van deze tijd); ook hier is het streven naar maatwerk en toevoegingen die zich verhouden tot de monumentale waarde.
- het inpassen van archeologische waarden (bewaren in de bodem) en zo mogelijk beleefbaar maken krijgt een hogere prioriteit dan het per se opgraven ervan. Waar wé opgegraven gebeurt dat zorgvuldig, volgens de kwaliteitsnorm archeologie (KNA 4.0)

Contact met erfgoedeigenaren

De gemeente is het eerste aanspreekpunt voor eigenaren van monumenten, ook voor rijksmonumenten. Om eigenaren te helpen bij de zorgvuldige instandhouding van hun monument hebben wij restauratieadviseurs, bouw- en architectuurhistorici en archeologen in dienst. De meeste vragen van eigenaren gaan over verbouwingen, financiële ondersteuning, energiemaatregelen of mijnbouwschade. Veel eigenaren krijgen pas met de erfgoeddeskundigen van de gemeente te maken, wanneer ze een vergunningaanvraag voor een wijziging aan hun monument indienen. Dan zijn er al kosten voor een plan en tekeningen gemaakt, terwijl het gesprek over wat kan (en wat niet kan) nog moet worden gevoerd. De plannen moeten vaak worden aangepast, met teleurstelling en extra kosten als gevolg. Daarom willen we eigenaren stimuleren om in een

zo vroeg mogelijk stadium contact op te nemen met onze erfgoeddeskundigen wanneer ze van plan zijn iets aan een monument te veranderen. Dit noemen we vooroverleg, waarbij wordt verkend wat wel en niet mogelijk is en hoe een en ander het beste aangepakt kan worden. Op dit moment vragen we eigenaren hierover met ons in contact te treden. Na de komst van de Omgevingswet maken we hier een officieel Servicemoment van (zie hierna). Op de website van de gemeente is per locatie informatie over de erfgoedwaarden te vinden en wat dit (juridisch) betekent. Het is onze ambitie om zorgvuldige kwaliteitsborging van het erfgoed samen te laten gaan met een klantgerichte aanpak en realisme in relatie tot noodzakelijke vernieuwing. Met andere woorden: we zijn streng in de regelgeving en constructief opbouwend in de advisering.

Nassaulaan 6, villa ontworpen door Egbert Reitsema (1928).
Foto: gemeente Groningen.

Hinckaertshuis in de Oude Kijk in 't Jatstraat, tot in de kap een van de oudste panden van de stad Groningen, kapconstructie dendrochronologisch gedateerd 1294.
Foto: gemeente Groningen.

Het vergunningproces

Na het vooroverleg, en als op hoofdlijnen overeenstemming is bereikt over de realiseerbaarheid van de wensen van een aanvrager, willen wij de behandeling van een uitgewerkt plan (inclusief details) graag snel en soepel laten verlopen. Na de ontvankelijkheidstoets of de aanvraag compleet is en de wijzigingen voldoende inzichtelijk zijn gemaakt en onderbouwd, staat hiervoor een wettelijke behandelperiode van maximaal 8 weken (+ 6 weken in verband met de Algemene wet bestuursrecht). Bij rijksmonumenten moet soms een uitgebreide procedure van 26 weken worden gevolgd. Zowel bij gemeentelijke als rijksmonumenten vervullen de restauratieadviseurs van de gemeente een belangrijke rol in het traject naar de omgevingsvergunning. Er is een advies aan burgemeester en wethouders nodig hoe de voorgestelde ingreep zich verhoudt tot de te behouden monumentale waarden. Bij rijksmonumenten en bij complexe aanvragen van gemeentelijke monumenten moet de Monumentencommissie ook adviseren.

De Richtlijnen voor het (omgaan met) Onroerend Erfgoed Groningen (ROEG) bieden opdrachtgever, vakman én overheid handvat voor het toepassen van de juiste materialen, producten, technieken en werkwijzen bij (herstel)werkzaamheden aan monumenten. Het zijn geen eisen maar richtlijnen, in een aantal gevallen standaardoplossingen. Ze zijn tot stand gekomen in samenspraak met deskundige marktpartijen. De gemeente verwijst bij vooroverleg naar de richtlijnen en gebruikt ze, samen met de waardestelling, bij het toetsen van plannen. Wij laten ons in voorkomende gevallen graag overtuigen door een beter alternatief. De richtlijnen staan op de gemeentelijke website. Het toetsen van een aanvraag vraagt om een eenduidige benadering, resulterend in een onderbouwd en consistent advies. Voor het plaatsen van dakramen, reclame en zonnepanelen biedt het ROEG houvast. Meestal gaat het echter om maatwerk, waarbij de waardestelling het toetsingskader vormt.

Aanvullend bouw-, cultuurhistorisch of kleuronderzoek

Om inzichtelijk te maken hoe bouwinitiatieven zich verhouden tot de monumentale waarde, is meestal een bouw- of cultuurhistorisch onderzoek nodig, inclusief een waardestelling conform de richtlijnen bouwhistorisch onderzoek 2009. Door de gemeentelijke bouwhistoricus is voor bijna 1.000 gebouwen een dergelijk onderzoek uitgevoerd: enerzijds een kennis- en inspiratiebron voor het omgaan met het monument en anderzijds het

beoordelingskader voor vergunningsaanvragen. Wanneer er geen actueel onderzoek beschikbaar is, dan moet de aanvrager (eigenaar) hier (voor eigen kosten) zorg voor dragen. In overleg met de gemeente kan worden bepaald wat voor soort onderzoek nodig is (bouw- of cultuurhistorisch onderzoek, kleuronderzoek) en welke eisen hieraan gesteld moeten worden; de gemeente beoordeelt het resultaat op kwaliteit.

De monumentencommissie

Sinds de opheffing van de onafhankelijke Commissie voor welstand en monumenten in 2014, vindt de advisering plaats door een ambtelijke commissie onder de verantwoordelijkheid van de Stadsbouwmeester. De adviezen voor de gemeentelijke monumenten worden voor circa 80% ambtelijk afgedaan. Voor rijksmonumenten moet de gemeente over een onafhankelijke Monumentencommissie blijven beschikken. De circa 20% complexere aanvragen voor gemeentelijke monumenten worden ook aan deze commissie ter advisering voorgelegd. In deze onafhankelijke Gemeentelijke Monumentencommissie hebben een restauratiearchitect en een (historisch) stedenbouwkundige zitting, bijgestaan door een ambtelijk secretaris. Het monumentenadvies is leidend. Het welstandadvies volgt altijd op het monumentenadvies, niet andersom. Vanwege de complexiteit van de plannen, waarbij ook de kwaliteit van toevoegingen aan monumenten moeten worden beoordeeld, willen wij de commissie uitbreiden met een architectuurhistoricus en een ontwerper.

Toezicht en handhaving

Bij bouwtoezicht is de inspectiefrequentie de afgelopen jaren fors verlaagd. Omdat het bij werk aan monumenten belangrijk is dicht op de uitvoering te zitten, hebben wij in 2016 een speciale monumenteninspecteur aangesteld. Die zorgt voor inspectie met een frequentie van eens per 6 weken of zo vaak als nodig is. Desgewenst geeft hij op de bouwplaats vakinhoudelijke ondersteuning met betrekking tot de wijze van uitvoering en materialisatie. Als werkzaamheden onverhoopt zonder vergunning of niet volgens afspraak worden uitgevoerd en overleg daarover niet tot positief resultaat leidt, kan de inspecteur de bouw stilleggen en indien nodig een actie tot handhaving in gang zetten. Bij vernieling van erfgoedwaarden kan ook aangifte gedaan worden. De gemeente Groningen kiest ervoor de regels strikt te hanteren.

Vergunningvrij bouwen bij monumenten

Sinds 1 januari 2012 is het in beperkte mate mogelijk

Kleurreconstructie op de zonnwijzer van de Prinsentuin. Foto: gemeente Groningen.

Dendrochronologisch onderzoek waarbij door middel van analyse van de jaarringen de ouderdom van het hout kan worden vastgesteld. Foto: gemeente Groningen

Monumenteninspecteur bij restauratie Stadsschouwburg. Foto: gemeente Groningen.

om vergunningvrij in, aan, op, of bij een monument te bouwen. De verruiming van vergunningvrije activiteiten geldt voor zowel rijksmonumenten, beschermde stads- of dorpsgezichten als ook voor gemeentelijke monumenten. Hierbij gaat het om wijzigingen aan interieuronderdelen zonder monumentwaarden, zoals keukeninrichtingen of badkamers die niet meer dan twintig jaar geleden zijn aangebracht. Tevens is voor normaal onderhoud, zoals schilderen in dezelfde kleur, het vervangen van kapotte ruiten, het opstoppen van rieten daken of het vervangen van enkele dakpannen, geen omgevingsvergunning nodig. Omdat niet altijd helder is wat precies een vergunningsvrije activiteit is vinden wij het belangrijk dat elke vorm van instandhoudingwerkzaamheden aan een beschermd monument vooraf wordt beoordeeld door de monumentenadviseur van de gemeente. Er kan een mogelijk vervelend handhaaftraject mee worden voorkomen.

Veranderingen bij invoering van de Omgevingswet
De Omgevingswet beoogt tegenstrijdige regelgeving op te heffen, aan de voorkant van het proces zoveel mogelijk duidelijkheid te verschaffen, veel werkzaamheden vergunningsvrij te maken en vergunningstrajecten te vereenvoudigen. Het vertrouwen en de ruimte die de overheid de burger aan de voorkant biedt, zal in voorkomende gevallen achteraf door handhaving weer moeten worden gecorrigeerd. Dit zal naar verwachting en toename van handhavingzaken met zich meebrengen. Bij beschermde monumenten zal voor de meeste wijzigingen een omgevingsvergunning nodig blijven, onderhoud blijft vergunningsvrij. Om ongelukken met cultuurhistorische waarden (en vervolgens noodzakelijke handhaving achteraf) te voorkomen zullen we bij beschermde monumenten een 'servicemoment' invoeren. Hierbij komt een restauratieadviseur op locatie langs om de voorgenomen werkzaamheden met de initiatiefnemer te

Noordermolen, poldermolen aan de rand van de stad. Foto: gemeente Groningen.

bespreken. In dit gesprek (en eventuele vervolgesprekken) wordt meegedacht met de aanvrager om zijn plannen te kunnen realiseren, met inachtneming van de (wettelijke) instandhoudingsopdracht. Hierbij gaat het steeds om enerzijds het belang van instandhouding van de cultuurhistorische waarden en anderzijds om de wensen van de aanvrager en het kunnen blijven functioneren van het monument. Het 'servicemoment' is ook bedoeld om een eigenaar vooraf maximale duidelijkheid te geven over welke werkzaamheden vergunningvrij en welke vergunningplichtig zijn. Conform de gemeentelijke richtlijn reageren we binnen 24 uur op een verzoek en streven we naar een afspraak binnen 5 werkdagen. Voor werkzaamheden die niet vergunningplichtig zijn wordt een meldplicht ingesteld, waarin het servicemoment voorziet.

Door middel van 'wokkels' herstelde mijnbouwschade die vaak weer tot vervolgschade leidt. Foto: gemeente Groningen.

Financiële ondersteuning eigenaren erfgoed

De overheid die eigenaren van monumenten beperkingen in het omgaan met hun onroerend goed heeft opgelegd, stelt daar ook iets tegenover. Eigenaren van rijksmonumenten kunnen onderhoudskosten (nog) voor 80% fiscaal verrekenen via hun inkomstenbelasting. Daarnaast kunnen ze in aanmerking komen voor een restauratie(fonds) hypotheek via het Nationaal Restauratiefonds, met een zeer lage rente. Niet fiscaalplichtige eigenaren van rijksmonumenten (zoals stichtingen) kunnen in aanmerking komen voor een subsidie op grond van het Besluit rijksregeling instandhouding monumenten (Brim). Van rijkswege beschermde kerken en molens (onrendabele monumenten) kunnen in aanmerking komen voor een gemeentelijke bijdrage die is gebaseerd op de rijkssubsidieregeling.

Eigenaren van gemeentelijke monumenten kunnen gebruik maken van een laagrentende lening voor onderhoudskosten uit het Stimuleringsfonds wonen en monumenten (Swm) van de gemeente. Daarnaast bestaat de mogelijkheid een subsidiebijdrage te krijgen in de regeling 'Beter verbeteren' (40% subsidie op de subsidiabele kosten met een maximum van 5000 euro per jaar). Eigenaren van Beeldbepalende panden kunnen eens in de 10 jaar een beroep op deze regeling doen. De subsidiabele kosten worden vastgesteld aan de hand van de hiervoor ontwikkelde leidraad van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. De regeling 'Beter verbeteren' is bedoeld voor restauratie van historische onderdelen en om verminkingen ongedaan te maken. Aan financiële ondersteuning verbindt de gemeente de voorwaarde dat de werkzaamheden worden uitgevoerd conform de Richtlijnen Onroerend Erfgoed Groningen.

Mijnbouwschade

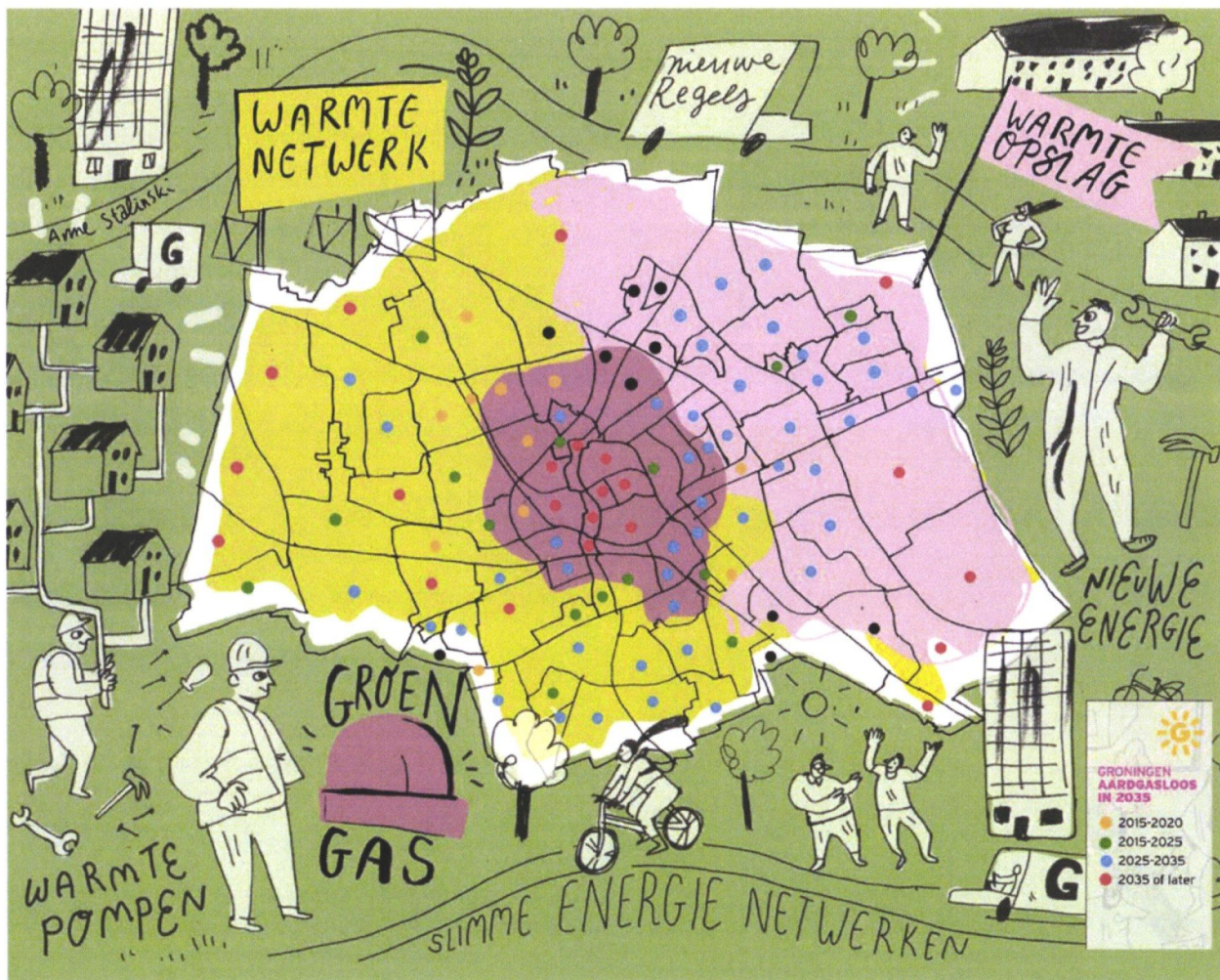
De provincie Groningen heeft te maken met de gevolgen van de gaswinning uit het Groningerveld.⁵ Door gaswinning kan bodemdaling optreden, wat aardbevingen kan veroorzaken. De gemeente Groningen heeft ten aanzien van de bestaande bebouwing voornamelijk te maken met schadeafhandeling.⁶ De gemeente Ten Boer ligt dicht bij het centrum van de aardbevingen waardoor dit gebied ook te maken heeft met het versterken van gebouwen.

Voor mijnbouwschade zijn eigenaren primair aangewezen op het Centrum Veilig Wonen (CVW). Wanneer een eigenaar zich om (technisch) advies tot de gemeente

wendt, zal hij uiteraard worden geholpen. Bij het preventief verstevigen van erfgoedpanden is er sprake van een ingreep, waar doorgaans een omgevingsvergunning voor is vereist. De gemeente zet zich in om een goede balans te vinden tussen veiligheid, cultuurhistorie en gebruikswaarde van erfgoed.

De gemeente Groningen is één van de 12 gemeenten die deel uit maken van het samenwerkingsverband van de overheden in de aardbevingsregio: de Nationaal Coördinator Groningen (NCG).⁷ De NCG werd in

2015 ingesteld om de publieke regie te voeren op de versterkingsopgave en deze te verbinden aan andere doelstellingen voor de regio op het gebied van onderwijs, leefbaarheid, krimp, erfgoed, ruimtelijke kwaliteit en energie. In het Meerjarenprogramma 2017-2021 van de NCG is gesteld dat in 2017 een erfgoedprogramma tot stand komt als basis voor een gezamenlijke aanpak voor cultureel erfgoed in de versterkingsopgave. Onderdeel daarvan is de oprichting van een erfgoedloket en erfgoedadviesteam voor monumenteigenaren, die vragen hebben over hun pand in relatie tot de aardbevingsproblematiek.

Groningen aardgasloos in 2035.

2.3 ERFGOED VERDUURZAMEN EN ENERGIEZUINIG MAKEN

Groningen energieneutraal in 2035

De energietransitie zal de komende jaren een grote vlucht nemen, met grote gevolgen voor de nu gangbare energievoorziening. Het energieprogramma van de gemeente zet in op 'Groningen aardgasloos in 2035'. Dit betekent dat voor verwarming andere technieken worden ontwikkeld, zoals warmtepompen of aanvoer van warmte via het warmtenet. In beperkte mate zal ook groen gas een optie kunnen zijn, mede afhankelijk van de vraag of in een bepaalde wijk het gasnetwerk in stand wordt gehouden. De aanpak voorziet in maatwerk per wijk, waarbij naar kostenoptimalisatie wordt gestreefd. Daarbij spelen de kwaliteit van het bestaande gas- en elektriciteitsnetwerk een rol, evenals de isolatie van woningen en gebouwen, die de toepasbaarheid van lage temperatuurverwarming bepaalt. Ook monumenten zullen in deze maatwerk aanpak moeten worden meegenomen. Het aanleggen van de ondergrondse infrastructuur van deze energievoorzieningen kunnen wel een aanslag doen op de aanwezige archeologische waarden. Daarom is hierbij ook maatwerk vereist.

Risico's bij het isoleren van oude gebouwen

Omdat het isoleren van oude gebouwen ook ongewenste gevolgen kan hebben, moet dit zorgvuldig gebeuren. Niet alleen vanwege de aantasting van de beeldkwaliteit bij monumenten, maar vooral omdat het onoordeelkundig isoleren van oude gebouwen tot grote bouwfysische problemen leidt. Vanwege de cultuurhistorische waarden kunnen de gebruikelijke maatregelen zoals het aanbrengen van gevel- en dakisolatie, dubbelglas en zonnepanelen bij monumenten meestal niet zomaar worden toegepast. Voor het aanbrengen van dubbel glas bijvoorbeeld, moet het raamhout in veel gevallen worden aangepast of vervangen en dat is ongewenst als het monumentale waarde heeft. Ook leidt onoordeelkundig isoleren tot condensatie en vochtophoping in de constructie, met zwamvorming en houtrot als gevolg.

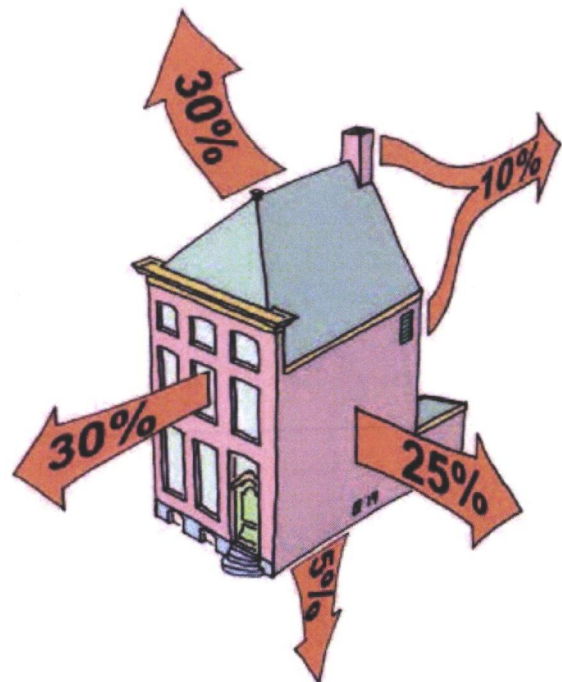
Groene Menukaart

De Groene Menukaart is een (landelijke) interactieve online tool voor eigenaren van monumentale gebouwen waarop een overzicht wordt gegeven van verschillende mogelijkheden om ook monumenten energiezuiniger te maken en te verduurzamen. Door cijfermatige onderbouwing kunnen de verschillende alternatieven ook

met elkaar worden vergeleken. Daarnaast is er aandacht voor negatieve bijeffecten van veel maatregelen bij monumenten en wat daar tegen kan worden gedaan. De Groene Menukaart helpt eigenaren om in het woud van informatie een gepaste oplossing te vinden. De Groene Menukaart is niet aan marktpartijen gebonden en daardoor onafhankelijk en objectief. Achter deze website zit een netwerk bestaande uit VNG, RCE, Milieu Centraal en een aantal gemeenten als Den Haag, Amsterdam, Leiden en Maastricht. Deze gemeenten zijn actief aan de slag met het energiezuinig maken van de historische gebouwen. Wij willen daarbij aansluiten. Onder het motto 'goed voorbeeld doet goed volgen' krijgt iedere deelnemende gemeente een eigen menukaart met inspirerende lokale voorbeelden waarmee monumenteneigenaren zich kunnen identificeren. Meer dan 50 mogelijkheden voor het verduurzamen en energiezuiniger maken van historische gebouwen worden uitgelegd. Door de gemeentelijke regelgeving daarbij direct inzichtelijk te maken voelen bezoekers zich aangesproken en dit verlaagt de drempel naar actie. De Groene Menukaart wordt als module gekoppeld aan 'Groningen woont SLIM', het energieloket van de gemeente dat zich richt op de verduurzaming van de gehele woningvoorraad.

Erfgoed adviseur duurzaamheid

Monumenten zijn van oorsprong niet of slecht geïsoleerd en hun energieverbruik is vaak relatief hoog. Omdat de

Gemiddeld warmteverlies per gebouwonderdeel.
Copyright afb.: E.J. Nusselder.

bijdrage van monumenten aan de realisatie van het totale programma 'Groningen energieneutraal in 2035' gering is, kan de instandhouding van de cultuurhistorische waarden in veel gevallen gelukkig prevaleren. Anderzijds mogen de energiekosten van monumenten niet zo hoog worden dat ze daardoor niet meer goed gebruikt kunnen worden. Dit geldt voor woningen en grote monumentale gebouwen. De Der A-kerk bijvoorbeeld, is een belangrijke monumentale 'zaal' in de stad die in de winterse maanden alleen tegen zeer hoge kosten warm te krijgen is. We werken aan een pilot om hier een oplossing voor te vinden. Vanwege de cultuurhistorische waarden kunnen de gebruikelijke maatregelen zoals het aanbrengen van gevel- en dakisolatie, dubbelglas en zonnepanelen bij monumenten niet zomaar worden uitgevoerd. Hiervoor is altijd maatwerk nodig. De Richtlijnen voor het onroerend Erfgoed Groningen (2016) bieden hiervoor handvat. Voor het energiezuinig maken van monumenten is specifieke deskundigheid vereist die de markt niet vanzelfsprekend levert. Daarom willen we in het kader van 'Groningen energieneutraal in 2035' een specialist aantrekken die eigenaren van monumenten bijstaat in het op een zorgvuldige wijze energiezuinig maken van hun gebouwen.

Subsidiëren meerkosten

Daarnaast willen we (op termijn) een bescheiden subsidieregeling opstellen waarmee de meerkosten van het zorgvuldig energiezuinig maken van monumenten kunnen worden gesubsidieerd. Deze bijdrage in de meerkosten kan via de bestaande Beter Verbeteren regeling en/of financieringsmogelijkheid via bestaande laagrentende leningen uit Stimuleringsfonds wonen en monumenten (Swm) worden geregeld.

Thermografische foto die het warmteverlies van een pand aangeeft.
Copyright afb.: E.J. Nusselder.

3. ONTWIKKELEN MET RESPECT VOOR HET EIGENE

De toekomstige ruimtelijke kwaliteit van Groningen bestaat grotendeels al, want veel van wat er nu al is zal blijven bestaan. Positief aan de continuïteit is dat het een herkenbare gemeente oplevert, waarin bijzondere waarden en vertrouwde plekken ook in de toekomst deel uitmaken van de leefomgeving. Natuurlijk zal er veel veranderen en worden toegevoegd. Ook dat levert kwaliteit en toekomstwaarde op. De uitdaging is om nieuwe ontwikkelingen zorgvuldig in het bestaande beeld te voegen. Door op allerlei manieren de vernieuwing op het bestaande te enten, kan een aantrekkelijk stadsbeeld en een samenhangende structuur ontstaan, waarin oude en nieuwe elementen elkaar versterken. Er is de afgelopen jaren in Nederland veel ervaring opgedaan met contextuele ontwikkeling, waarbij erfgoed doorklinkt in de vernieuwing – en andersom de vernieuwing zich ook manifesteert in het behoud. Het doel van een ontwikkelgerichte erfgoedbenadering is niet primair het behoud, maar placemaking en het creëren van een aantrekkelijke eigentijdse stad met een manifest verleden. Hiervoor is een integrale werkwijze nodig, waarbij alle disciplines samenwerken en de kwaliteit van de stad voorop staat. Het Atelier van de Stadsbouwmeester is een van de plekken waar deze aanpak gestalte krijgt. Het is een creatieve opgave om erfgoed bij te laten dragen aan de toekomstige kwaliteit van Groningen, in de vorm van ruimtelijke kwaliteit en diversiteit van gebiedsontwikkeling, maar ook in het vestigingsklimaat, toerisme en de vrijetijdseconomie. Het erfgoed heeft de potentie om de toekomstige stad te verrijken. Hoe dat kan en wat het kan opleveren voor Groningen gaan we onderzoeken. We vinden het belangrijk om hierover met de burgers het debat aan te gaan.

3.1 ONTWIKKELEN

De integrale benadering van het erfgoed houdt niet op bij de borging van bestaande kwaliteiten in ruimtelijke ontwikkelingen. Het gaat ook omgekeerd ook om de kwaliteit van nieuwe toevoegingen in de context van de bestaande stad of het landschap. Het stadspanel uitte kritiek op de kwaliteit van nieuwbouw in de bestaande stad. Deels zal dat te maken hebben met smaak – deels gaat het over objectieve criteria, zoals schaal, bouwhoogte en het stadsbeeld (morfologische structuur en 'dakenlandschap'). We willen het bestaande en nieuwbouw verbinden en sturen op samenhang en continuïteit. De uitdaging is om ontwikkelingen vanuit het erfgoed en het 'DNA' van de gemeente te inspireren, uit te dragen en waar nodig van

Kamerlingheplein, voormalige Rijks HBS met naastgelegen nieuwbouw. Foto: gemeente Groningen.

een kader te voorzien. Het project Binnenstad is hier een voorbeeld van. Dat betekent niet dat alles bij het oude moet blijven, of er ouderwets uit moet zien. Het gaat erom dat vernieuwing past bij de structuur en het karakter van de stad, geïnspireerd wordt door de cultuurhistorie en zich er toe verhoudt – iets wat met veel verschillende smaken, stijlen en kleuren mogelijk is!

Op verschillende manieren kan erfgoed bijdragen aan de kwaliteit van nieuwe ontwikkelingen, bijvoorbeeld door de geschiedenis van de plek zichtbaar te houden, of eigenheid, karakter en kwaliteit toe te voegen. Soms kan het erfgoed worden behouden en door herbesteding bijdragen aan de ontwikkeling, zoals bij de Mediacentrale is gebeurd. Soms zijn erfgoedstructuren of -elementen uitgangspunt en inspiratiebron bij de ruimtelijke inrichting van een ontwikkellocatie, zoals op het terrein van de suikerfabriek. Ook kan er een 'herinnering' gemaakt worden

aan een niet meer zichtbaar of verdwenen historisch element. Voorbeelden hiervan zijn de situering van de middeleeuwse Herepoort in het plaveisel van de Herestraat of een archeologische vindplaats die in een fietsroute wordt verbijzonderd.

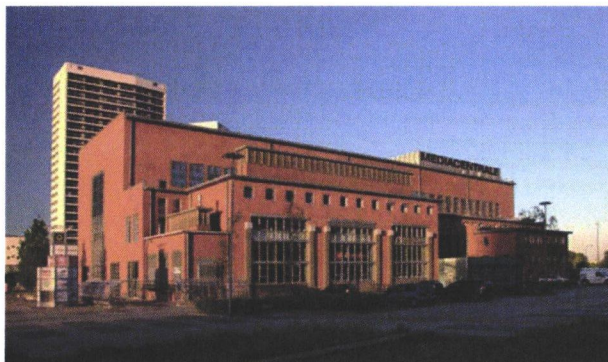
Gebiedsontwikkeling: vertrekken vanuit bestaande kwaliteit
 Door functieveranderingen en infrastructurele interventies ontstaan grootschalige opgaven voor de herontwikkeling van delen van de bestaande stad. In de planvorming vormt cultuurhistorie een belangrijk uitgangspunt en zal in de ruimtelijke afweging worden meegewogen. Door cultuurhistorische waarde als dubbelbestemming in de bestemmings- en omgevingsplannen op te nemen, wordt dit aspect in de ruimtelijke afweging meegenomen.

Bouwmogelijkheden vooraf beperken

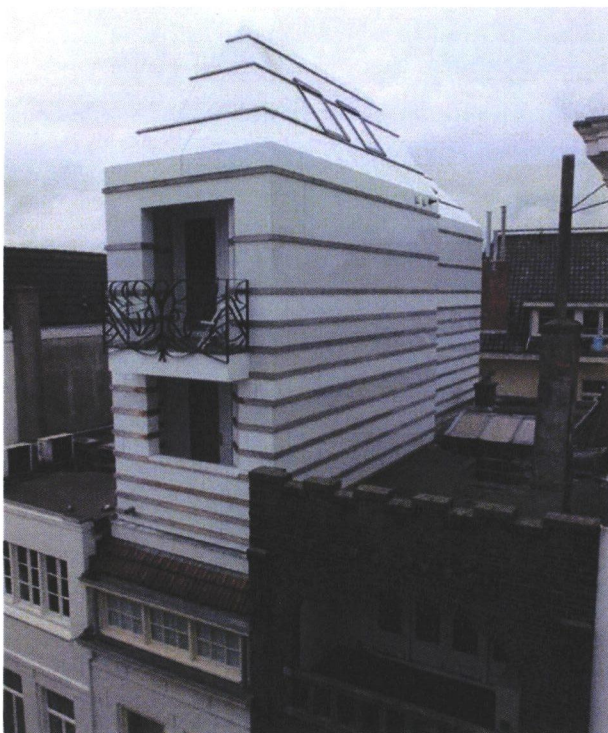
In bestaande stedelijk gebied zijn allerlei soorten van vernieuwing, verdichting, verticalisatie en transformatie denkbaar. Het kan geweldig uitpakken en buurten versterken, maar het omgekeerde is eveneens denkbaar: het ontwrichten van bestaande structuren en het verstoren van kwaliteiten. Wij willen in een historische context niet op voorhand alle bouwmogelijkheden toestaan, maar ze juist verder beperken. Daartegenover staat dat we minder bij recht en meer bij uitzondering willen toestaan, mits van voldoende functionele, ruimtelijke en architectonische kwaliteit. Op deze manier is een goede afweging van belangen en monitoring van de kwaliteit van interventies mogelijk.

Bij transformaties: nader onderzoek

Om gebiedsontwikkeling te inspireren of een kader te geven vanuit het erfgoed en de bestaande stedelijke structuur, is een verdieping van de kennis die de CWK (cultuurhistorische waardenkaart) biedt nodig. Enerzijds om verstoringen gecontroleerd op te ruimen, door bijvoorbeeld een archeologische opgraving uit te voeren. Anderzijds om tot een goede inpassing van de cultuurhistorische waarden te komen. Het onderzoek naar de ruimtelijke logica en kernwaarden van een plek zorgt niet alleen voor het beter in beeld krijgen en begrijpen van de cultuurhistorische kwaliteit, maar biedt ook een vertrekpunt voor het preciseren van de vernieuwingsopgave. Bij stedelijke transformaties en gebiedsontwikkeling zullen wij vragen om nader cultuurhistorisch, bouwhistorisch en/of archeologisch onderzoek uit te voeren.

Helpmancentrale, tot 1982 in functie als elektriciteitscentrale voor de stad, nu Mediacentrale. Interieur en exterieur. Foto: gemeente Groningen.

Optopping Herestraat 5. Foto: gemeente Groningen.

Hegepad, nieuw fietspad tussen Groningen en Hoogkerk met fysieke beleving van de veenterp. Foto: gemeente Groningen.

3.2 BEHEREN

De gemeentelijke organisatie is zelf eigenaar van monumenten. Ze dienen deels voor de eigen huisvesting, zoals het Stadhuis. Een ander deel van het bezit, zoals overtollige schoolgebouwen, staan op de nominatie om afgestoten te worden. Bij de verkoop willen we oog hebben voor zowel de economische als maatschappelijke opbrengst, vooral in relatie tot toekomstig gebruik. Daarbij valt te denken aan betaalbare huur of het onderbrengen van functies die cruciaal zijn voor het leefbaar houden van buurten en wijken – zelfs als dat niet met een marktconforme exploitatie kan. Dit wordt mogelijk door aan de verkoop van maatschappelijk vastgoed specifieke spelregels toe te voegen (bijsluiters) of door het onder te brengen bij het Groninger Monumentenfonds, mits de gehele portefeuille van dit fonds economisch exploitabel is (te maken).

Bijsluiters bij verkoop

Bij vastgoed met cultuurhistorische waarde dat door de gemeente op de markt wordt gebracht, zal per gebouw een bijsluiter worden opgesteld. Hierin staat welke cultuurhistorisch waardevolle elementen gehandhaafd dienen te blijven en wat de wijzigingsruimte is bij toekomstig gebruik. In de koopovereenkomst worden daarvoor voorwaarden opgenomen (kettingbeding). Het doel is om een koper te vinden die goed voor het monument zorgt en het een letterlijk en figuurlijk passende bestemming geeft. De gemeente heeft hierin een voorbeeldfunctie. Dat betekent dat gebouwen niet primair aan de hoogste bidder worden verkocht, maar aan het voorstel met de beste economische én maatschappelijke opbrengst. Dit geldt voor beschermde monumenten, maar ook voor gebouwen met cultuurhistorische waarden die niet beschermd zijn.

Maatschappelijk ontwikkelbedrijf voor erfgoed, GMF Erfgoed heeft een economische en een maatschappelijke waarde. De meeste monumenten redden zich prima in het economisch verkeer en worden ook zonder subsidies duurzaam in stand gehouden. Zo kunnen woonhuismonumenten, winkel- en bedrijfspanden prima aan de markt overgelaten worden, hooguit ondersteund met advies en financiële (fiscale) prikkels. Er is echter ook onrendabel erfgoed, meestal in bezit van (semi) overheden en erfgoed instellingen: kerken en torens, molens, orgels, de stationstraverse, havenkranen en brugwachtershuisjes. Voor de (grote) onrendabele monumenten blijft subsidie en financiering noodzakelijk voor een duurzame instandhouding. De Stichting Oude

Groninger Kerken (SOGK) ontfermt zich over inmiddels bijna 100 (kerk)gebouwen in de provincie, de verschillende molenstichtingen over de molens in de provincie, het Groninger Landschap over een aantal boerderijen. Om instandhouding, beheer en ontwikkeling van onrendabel erfgoed te stimuleren waren we in 2002 medeoprichter van het Groninger Monumentenfonds (GMF). Wij zien het GMF als een maatschappelijk non-profit ontwikkelbedrijf voor waardevol erfgoed. Het GMF bezit nu twaalf gebouwen, waaronder het Prinsenhof, watertoren-noord en de Stadsschouwburg. In deze omvang is het GMF te klein om duurzaam voor het bezit te kunnen zorgen. Daarom willen we andere partijen bij het GMF betrekken en het (economisch) draagvlak vergroten. Zo kan het GMF een professionele organisatie worden. Daarbij hoort ook het vergroten van de portefeuille en de toevoeging van rendabel vastgoed, dat als vliegwiel kan werken richting een professionele organisatie met een gezonde exploitatie. Onderdeel hiervan is de aandacht voor maatschappelijk gebruik, zoals culturele voorzieningen of sociale woningbouw, zoals in hofjes en de monumenten van de woningwet – waarbij de sociale bestemming een belangrijk onderdeel van de monumentale waarde uitmaakt.

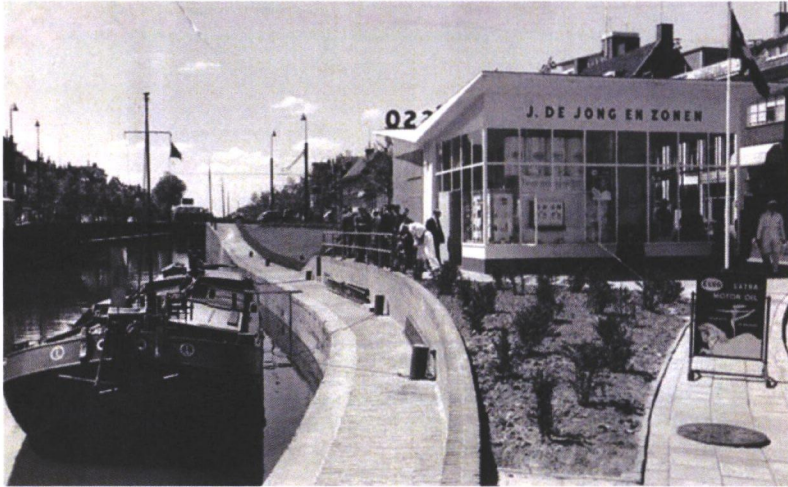
3.3 BENUTTEN

Erfgoed als economische factor

Uit alle macro-economische onderzoeken blijkt dat erfgoed een factor van belang is in de stedelijke economie. Zo hebben investeringen in erfgoed een multiplier effect en is erfgoed een troef voor de vrijetijdseconomie (binnenstad) en het toerisme. Ook draagt het bij aan een positief investerings- en vestigingsklimaat. De Atlas voor Gemeenten concludeerde in 2015 dat monumentale steden het in Nederland de afgelopen jaren beter hebben gedaan dan andere steden.⁸ Erfgoed kan ertoe bijdragen dat nieuwe bezoekers, bewoners en bedrijven worden aangetrokken. Daarnaast heeft cultureel erfgoed een positief effect op de waardeontwikkeling van vastgoed. Cultureel erfgoed is ook van belang voor de identiteit, binding en cohesie van een gebied. We willen de economische potentie van het erfgoed sterker benutten, door erfgoed in te zetten in de promotie van de stad en het stimuleren van cultuurtoerisme.

Herbestemming

Gebruik is cruciaal voor de instandhouding en beleving van erfgoed. Dat verklaart de urgentie van herbestemming van leegstaand monumentaal vastgoed, zoals kerken, boerderijen, scholen, etc. Wij hebben positieve ervaringen

Dudok benzinestation, als enige in Nederland nog op de oorspronkelijke plek. Naoorlogs rijksmonument, inspiratiebron voor herontwikkeling Turfsingel. Foto: gemeente Groningen.

Hoofdstation, traverse en seinpost T uit 1928, herbestemmingsopgave in de transformatie van het station. Foto: gemeente Groningen.

Succesvolle herbestemming Prinsenhof tot hotel-restaurant. Foto: gemeente Groningen.

met het Kanjerplan voor herbestemming en willen hier ondanks beperkte middelen nog steeds veel energie in steken. Voor het realiseren van een vervolg op het Kanjerplan ontbreken op dit moment de financiële middelen. Om meer inzicht te krijgen in leegstand en herbestemmingslocaties willen wij dit gaan monitoren en op een laag in de Cultuurhistorische Waardenkaart gaan bijhouden, om te voorkomen dat maatschappelijk vastgoed door de gemeente wordt verkocht, terwijl er juist behoefte aan is. Er komt een contactpunt leegstandsmelding. Wanneer op de kaart waarden staan aangegeven op plekken met leegstand, dan zal hier in het herbestemmingsbeleid prioriteit aan worden gegeven. In het geval nieuwe bestemmingsplannen worden opgesteld, zal voor dergelijke panden een wijzigingsbevoegdheid naar een aantal andere functies (binnen kaders wat er wel en niet kan) worden toegevoegd.

Vitale binnenstad en vrijetijdseconomie

In de Vitaliteitsbenchmark Centrumgebieden 2017 scoort Groningen goed, mede door de 'typerende

historische binnenstad, die een bredere beleving dan alleen winkelen biedt'.⁹ Gastvrijheid is het sleutelwoord voor een economisch vitale binnenstad. Daarbij hoort het wegwerken van leegstand, het creëren van een aantrekkelijke openbare ruimte en het koesteren van het historische straatbeeld. In deze context gedijen centrumfuncties zoals culturele voorzieningen, winkels, winkelstraten, winkelketens, uitgaansgelegenheden en horeca. De vitale oude binnenstad maakt de gemeente aantrekkelijk als bestemming voor een dagtrip of een binnenlandse vakantie. Door hun bestedingen kan het stedelijke voorzieningenapparaat verder opbloeien. Op de Detailhandelsmonitor wordt de sfeer en gezelligheid van de binnenstad altijd gemeten. Sinds 2013 scoren we daar altijd rond een 8 op. Graag willen we het erfgoed beter benutten als potentie voor de ontwikkeling en bedrijvigheid in de binnenstad. Dit kan door een pilot te ontwikkelen, waarin het erfgoed niet als een potentiële behoudsopgave wordt onderzocht (op het niveau van afzonderlijke panden), maar op zijn beleefbaarheid en ontwikkelpotentie (op het niveau van gebieden, sferen, buitenruimtes en wandelroutes).

Toerisme

Steden zijn in Europa een groeimarkt voor het toerisme. Ze trekken vooral bezoekers met een hoog uitgavenpatroon. Door het sociale en culturele klimaat heeft Groningen deze doelgroep veel te bieden, vooral door de combinatie van een aantrekkelijke stad met een divers (cultureel) aanbod en een prachtig ommeland, dat gemakkelijk bereikbaar is vanuit de stad. Tegelijk vertaalt deze potentie zich nog niet in klinkende resultaten, de Provincie Groningen bungelt onderaan de lijstjes met toeristische bestemmingen. Vanuit het erfgoed kan draagt sterk bij aan de toeristische beleving van Groningen, hetzij als het decor voor een stedentrip of festival – hetzij als concrete bestemming. In Nederland zijn legio voorbeelden van erfgoed dat wordt ingezet als hotel, restaurant, cultureel centrum of stedelijke hotspot – zoals de Hallen en het NDSM-terrein in Amsterdam, voormalige gevangenissen in Roermond, Veenhuizen en Leeuwarden, kloosters en buitenplaatsen. Ook het vermarkten van erfgoed met behulp van thematische routes, verhalenapps of rondleidingen heeft een hoge vlucht genomen. Graag onderzoeken wij (samen met ondernemers) de kansen om het erfgoed verder in te zetten ten behoeve van het toerisme.

Oosterhaven, vaartoerisme. Foto: gemeente Groningen.

Fietsers op Reitdiepdijk. Foto: gemeente Groningen.

Sleeping Beauties

In de klankbordgroep bij de totstandkoming van de erfgoednota is de suggestie gedaan om, als variant op het gemeentelijke kanjerplan, een plan te ontwikkelen om historisch waardevolle plekken, gebouwen en ensembles in de stad te revitaliseren: 'sleeping beauties', die wakker gekust kunnen worden. Dit idee voorgelegd aan het Stadspanel resulteerde vervolgens in meer dan 700 suggesties, zoals de havenkranen bij de Hunzehaven, waterpleinen, groenstructuren en openbare ruimtes. Wij willen de sleeping beauties een plek te geven in de gebiedsgerichte programma's, juist omdat dit plekken en panden zijn die door inwoners zelf als waardevol worden beschouwd. Als uitwerking van deze nota zullen wij in samenspraak met de stadsbewoners en mede puttend uit de reeds ontvangen suggesties in 2018 een sleeping beauty-plan lanceren, waarvan de realisatie gekoppeld wordt aan het programma Leefomgeving (wijkgericht werken).

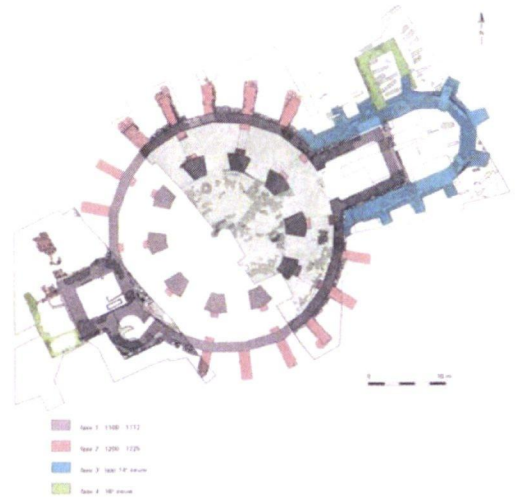
Tschumipaviljoen (1990) op het Hereplein.
Foto: CBK Groningen (Marinus de Vries).

De twee Conrad-Stork havenkranen in de Hunzehaven, genaamd de Centaur en de Atlas. Foto: gemeente Groningen.

Het Martinikerhof, waar tot begin 17^e eeuw de Sint-Walburgkerk stond, is een veel genoemde sleeping beauty.
Foto: gemeente Groningen.

Opgravingsplattegrond Sint-Walburgkerk.
Afb.: gemeente Groningen.

Appelhofje, tevens archeologisch perceel, gelegen naast boerderij aan de Stadsweg; werd opvallend vaak genoemd als sleeping beauty.
Foto: gemeente Groningen.

ERFGOEDNOTA, DE ACTIEPUNTEN OP EEN RIJ (ZIE OOK SCHEMA)

NB. 1. Voor de realisatie van een deel van de actiepunten is geen budget nodig of kan door herprioritering binnen de bestaande capaciteit en budgetten ruimte gevonden worden. Voor 2018 en 2019 willen we extra kosten ten laste brengen van de Intensiveringsmiddelen Wonen. Voor de realisatie van de overige actiepunten (vanaf 2020) willen we een claim indienen bij de begroting 2019.

NB. 2. Via de jaarlijks vast te stellen bestedingsprogramma's willen we uitvoering geven aan de realisatie van de actiepunten, voor zover de beschikbare budgetten dit toelaten.

1) HET HISTORISCHE VERHAAL VAN GRONINGEN ONTDEKKEN, WEGEN EN DELEN

1.1. Ontdekken

- 1.1.1. Opstellen onderzoekagenda cultuurhistorie (archeologie, bouwhistorie, interieurs, etc). **Binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren: kostenneutraal. Realisatie in 2020**
- 1.1.2 Inventarisatie van nog ontbrekende erfgoedwaarden (ook in de gemeentelijke herindelingsgebieden), uit te voeren door externe bureaus. **Kosten inventarisatie + waardering op kaart eenmalig: ca 1 ton (Groningen) in 2018 + 1 ton (herindelingsgebieden) in 2019 + interne projectkosten.**
- 1.1.3 Ontsluiten van de inventarisaties op de informatielaag van de Cultuurhistorische WaardenKaart. **Binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren als onderdeel CWK-beheer: kostenneutraal. Realisatie respectievelijk in 2019 en 2020**
- 1.1.4 Uitwerken oude archeologische onderzoeken (1993- 2004), meerjarenproject met synthese svz archeologisch onderzoek 2025 als resultaat. **Kosten: ophoging archeologiebudget gedurende 6 a 8 jaar met 50.000 euro, overigens binnen bestaande formatie/ budgetten te realiseren. Realisatie in periode 2018 - 2025.**
- 1.1.5 Afronding project bouwhistorische verkenningen binnenstad, meerjarenproject met synthese svz bouwhistorisch onderzoek 2025 als resultaat. **Binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren: kostenneutraal.**
- 1.1.6 Afronding project bouwhistorische verkenningen boerderijen (incl herindelingsgebieden), meerjarenproject met synthese in 2025 als resultaat. **Kosten gedurende 6 jaar 10.000 per jaar. Realisatie in periode 2020 - 2025.**
- 1.1.7 Inventarisatie, waardering en bescherming van

cultuurhistorisch waardevolle interieurs: participatietraject met eigenaren en bewoners. **Grotendeels binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren. Realisatie 2018 - 2019.**

1.2. Wegen

- 1.2.1 Uitbreiding van de cultuurhistorische waardenkaart met een waarderingslaag, gericht op de samenhang tussen de verschillende cultuurhistorische waarden. **Qua kosten en realisatie onderdeel van bij 1.1.2 genoemde inventarisatie.**
- 1.2.2 Opstellen bouwhistorische verwachtingskaart + regime hoe hiermee om te gaan bij aanvragen. **Binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren: kostenneutraal. Realisatie 2020**
- 1.2.3 Opstellen van een beleidskaart cultuurhistorie (archeologie, bouwhistorie, architectuur, stedenbouw, historische geografie, landschap, etc.). Vervolg op eerder genoemde inventarisatie en waardering. **Grotendeels binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren: eenmalige kosten 20.000. Realisatie 2019 - 2020.**
- 1.2.4 Erfgoed van morgen: in een participatietraject de 10 belangrijkste toekomstige monumenten uit de periode 1970 - 2000 met elkaar bepalen. **Grotendeels binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren: campagnekosten eenmalig 10.000. Realisatie 2021.**
- 1.2.5 Wederopbouw erfgoed: publiekscampagne (o.a. Grote Markt). **Grotendeels binnen bestaande formatie/ budgetten te realiseren: campagnekosten eenmalig 10.000. Realisatie 2018.**

1.3. Delen

- 1.3.1 Doorwerking en ontsluiting van de Cultuurhistorische Waardenkaart voor het bredere publiek (incl. publiekscampagne). **Grotendeels binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren: kosten eenmalig 20.000. Realisatie 2022.**
- 1.3.2 Waar mogelijk participatie stimuleren bij het erfgoedwerk (zoals de inventarisatie van cultuurhistorische waarden per wijk, sleeping beauty project, e.d). **Binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren, als onderdeel van wijkgericht werken: kostenneutraal. Permanent.**
- 1.3.3 Het plan voor de Sleeping Beauties samen met de inwoners, via wijksgewijs werken verder concretiseren en vast laten stellen. **Grotendeels binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren, als onderdeel van wijkgericht werken. Publiekscampagne 10.000. Planvorming**

2021. Zie voor realisatie zie 3.3.4.

- 1.3.4 Erfgoed communicatie concentreren op: website, cultuurhistorische waardenkaart, Open Monumentendag, Hervonden Stad en Stadsmonumentenborden (i.s.m. het verhaal van Groningen). Binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren: kostenneutraal. Realisatie: permanent.
- 1.3.5 Streven naar 'open data', waardoor kennis en materiaal van de gemeente over erfgoed via de CWK vrij toegankelijk is. Binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren: kostenneutraal. Realisatie: permanent.
- 1.3.6 Oprichting erfgoed communicatie- en educatieteam (binnen bestaande formatie), als intern en extern aanspreekpunt voor erfgoed en samenwerking met andere partijen (zichtbaarheid, educatie, stages, communicatie en promotie). Binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren: kostenneutraal. Realisatie: vanaf 2018.
- 1.3.7 Beschikbaar stellen van kennis en informatie voor educatie, tentoonstellingen e.d. door derden (binnen en buiten de gemeentelijke organisatie), zoals de VVV, het historisch museum, andere musea, onderwijsinstellingen, welkomspakket nieuwe burgers, de Canon van de gemeente, etc. Grotendeels binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren: structurele ophoging PR-budget met 10.000. Realisatie: vanaf 2020.
- 1.3.8 Het uitbreiden van de jaarlijkse Architectuurprijs met een Erfgoedprijs voor de beste transformatie van cultureel erfgoed of inpassing nieuwbouw in bestaande context. Kosten prijs en organisatie via Gras + jury-uitbreiding: jaarlijks 10.000 euro. Realisatie: vanaf 2020.
- 1.3.9 Beleefbaar maken van archeologie (bijv. kastelenroute, Helperlinie, binnenstad). Deels binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren: kostenneutraal. Realisatie: vanaf 2018. Ander deel zie 3.3.4 sleeping beauties.

2) DE HISTORISCHE RIJKDOM VAN GRONINGEN KOESTEREN

2.1. Beschermen

- 2.1.1 Opstellen en openbaar maken van een integraal afgewogen planologisch regime voor erfgoed ten behoeve van opname in het Omgevingsplan. Na externe inventarisatie, waardering en advies over beleidsmatige vertaling: Grotendeels binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren: interne projectkosten invoering

Omgevingsplan 20.000. Realisatie 2021 en 2022..

- 2.1.2 De voor de gehele gemeente te maken waardering van cultuurhistorische waarden beleidsmatig vertalen, met als doel dat bouwmogelijkheden passen in de bestaande context (zie brief aan raad n.a.v. Stadspanel) dit naar aanleiding van de te introduceren 'monumentenbiotoop'. Op grond van onafhankelijk extern voorstel: kosten intern eenmalig 20.000, overigens binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren. Realisatie 2020.
- 2.1.3 In bestemmingsplannen en omgevingsplan bij beschermde monumenten de bestaande bouwhoogte als maximale bouwhoogte aangeven. Grotendeels binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren: kosten intern eenmalig 10.000. Realisatie z.s.m.
- 2.1.4 Cultuurhistorische waarde als weigeringsgrond bij sloopaanvragen invoeren. Binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren: kostenneutraal. Realisatie: vanaf invoering Omgevingswet.
- 2.1.5 Aanwijzing van beschermde gemeentelijke monumenten, op grond van onafhankelijke externe inventarisatie en waardering van nog onbekende erfgoedwaarden. Binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren: kostenneutraal. Realisatie 2020/2021.
- 2.1.6 Monument-light (exterieur)bescherming onderdeel maken van welstand in de wijken. Grotendeels binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren: kosten 10.000 per wijk. Realisatie parallel aan Welstand in de wijken: 2018 -2025.
- 2.1.7 Samen met partners actief participeren in het project Erfgoed, Ruimtelijke kwaliteit en Landschap van de provincie en met de Nationaal Coördinator Groningen (NCG). Concrete projecten in (gebieds)ontwikkeling onderbrengen, overigens binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren: kostenneutraal. Realisatie: vanaf heden
- 2.1.8 Inhaalslag maken m.b.t. erfgoed in uitbreiding gemeentelijk grondgebied (deel Slochteren + gemeenten Ten Boer). Zie eerder genoemde inventarisatie en waardering door extern bureau (1.1.2) + structureel minimaal 1,0 fte per toe te voegen gemeente. Realisatie vanaf 2019
- 2.1.9 Zuinig zijn op groen, historische structuren, bouwhistorische waarden, het dakenlandschap en het silhouet van de binnenstad (voor zover nog aanwezig). Onderdeel interne Cultuurhistorie in RO-discussie, binnen bestaande budget/formatie te realiseren: kostenneutraal.

Realisatie: vanaf heden.

- 2.1.10 De 50m2 eis als minimum oppervlak voor wooneenheden bespreekbaar maken als dit leidt tot aantasting van erfgoedwaarden. **Integrale afweging van maken. Binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren: kostenneutraal. Realisatie: zsm**
- 2.1.11 Cultuurhistorische waarde als weigeringsgrond implementeren bij slooiaanvragen. **Binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren: kostenneutraal. Realisatie: vanaf invoering Omgevingswet.**

2.2. Instandhouden

- 2.2.1 Servicemoment voor eigenaren van monumenten introduceren om voorgenomen onderhoudswerkzaamheden of wijzigingen aan een monument op locatie door te spreken vóór de werkzaamheden beginnen of een wijzigingsaanvraag wordt ingediend. **Binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren: kostenneutraal. Realisatie: vanaf invoering Omgevingswet.**
- 2.2.2 Contact met monumenteigenaren stimuleren via website en social media en eventueel digitale nieuwsbrief tbv goede informatie en communicatie. **Grotendeels binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren. Interne kosten en capaciteit tbv adressenbestand maken en actueel houden. Realisatie: 2020.**
- 2.2.3 Architectuurhistoricus en ontwerper toevoegen aan de Monumentencommissie. **Kosten ca 10.000 per jaar. Realisatie: vanaf 2020.**
- 2.2.4 Continueren laagrentende leningen voor onderhoud van gemeentelijke monumenten (uit Swm) en Beter verbeteren subsidie voor herstel van historische ornamentiek. **Vooralsnog binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren: kostenneutraal. Realisatie: vanaf heden. Op termijn is hiervoor ophoging jaarlijks budget met 50.000 nodig. Realisatie: vanaf 2020.**
- 2.2.5 Opstellen en openbaar maken van een afwegingsprotocol bij plantoetsing: vaste criteria voor veelvoorkomende ingrepen (zie ROEG) en een op de Omgevingswet aangepaste beschrijving van de vergunningprocedure, inclusief tijdsschema. Dit versterkt de voorspelbaarheid en eenduidigheid van de advisering. **Grotendeels binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren op grond van extern advies. Kosten eenmalig 10.000 euro. Realisatie: 2023.**
- 2.2.6 De ROEG, door de raad vastgestelde toetscriteria en uitgangspunten, hanteren voor plantoetsing en ingrepen aan monumenten. De ROEG waar nodig actualiseren en ontsluiten via de website. **Binnen bestaande formatie/**

budgetten te realiseren: kostenneutraal. Realisatie: permanent.

- 2.2.7 De nu bestaande regels voor het omgaan met archeologische waarden (Nota Archeologie op Groninger wijze uit 2011) zullen we actualiseren en herijken om goed voor te sorteren op opname in het komende Omgevingsplan. **Grotendeels binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren op grond van extern advies. Kosten eenmalig 10.000 euro. Realisatie: 2022.**
- 2.2.8 Schadeafhandeling en verstevingsopgave bij monumenten (ism RCE/Provincie/NCG/CVW), inclusief eigenaren van monumenten actief benaderen en monitoring kost extra capaciteit: **Afhankelijk van de keuze zelf doen of via Loket Provincie?**
- 2.2.9 Na de aanwijzing van nieuwe gemeentelijke monumenten de eigenaar de mogelijkheid van een rapport van de Monumentenwacht over de onderhoudsstaat aanbieden (uiteraard alleen als de eigenaren dat willen). **Kosten: 1000 euro per pand. Realisatie: vanaf 2022.**

2.3. Erfgoed verduurzamen en energiezuiniger maken

- 2.3.1 Groene Menukaart voor Monumenten in Groningen ontwikkelen, in combinatie met Groningen woont SLIM. **Grotendeels binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren. Kosten eenmalig 20.000 euro + jaarlijks 5000 euro (deels ten laste van het energiebudget). Realisatie: zsm**
- 2.3.2 Introduceren van een energieadviseur voor monumenten. **Kosten 0,6 fte gedurende 10 jaar (ten laste van het energiebudget?) Realisatie: zodra hiervoor budget beschikbaar komt.**
- 2.3.3 De bestaande laagrentende onderhoudslening voor gemeentelijke monumenten en de dito Beter Verbeteren subsidieregeling óók beschikbaar stellen voor te maken meerkosten bij het energiezuiniger maken van gemeentelijke monumenten. **Budgetophoging 50.000 euro gedurende 10 jaar. Realisatie: vanaf 2020.**

3) GRONINGEN VERDER ONTWIKKELEN VANUIT HET BESTAANDE/EIGENE

3.1. Ontwikkelen

- 3.1.1 Het erfgoed heeft de potentie om de toekomstige stad te verrijken. Afstemming erfgoed en ontwikkeling; wat is de Groningse manier van gebiedontwikkeling en de dynamische omgang met erfgoed? We vinden het belangrijk om hierover met de burgers het debat aan te gaan. **Grotendeels binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren. Campagnekosten eenmalig 10.000 euro.**

Realistie: 2020.

- 3.1.2 De potenties van (on)beschermd erfgoed in ontwikkellocaties vooraan in het ontwikkelproces in beeld brengen. Structureel onderdeel van werkzaamheden cultuurhistorie in RO. Binnen bestaande budgetten te realiseren: kostenneutraal. NB. Nog structurele formatie voor regelen! Realisatie: vanaf heden.

3.1.3 Het borgen van (het uitvoeren van) cultuurhistorisch onderzoek in projecten en ontwikkelingsgebieden zoals bv suikerunieterein, westelijke ring en binnenstadsvisie. De kosten daarvan komen in principe ten laste van de projectkosten.

- 3.1.4 Erfgoed gebruiken als propeller bij economische ontwikkeling. Structureel onderdeel van werkzaamheden cultuurhistorie in RO. Kosten: stimuleringsbudget, structurele ophoging bestaande erfgoed-budget met 50.000 per jaar. Realisatie: vanaf 2020.

- 3.1.5 Bij gebleken belangrijke archeologische waarden op ontwikkellocaties streven we primair naar het inpassen en beleefbaar maken van de archeologie. Pas als dit niet mogelijk is komt opgraven in beeld. De kosten van e.e.a. komen ten laste van de projectkosten.

- 3.1.6 Onbeschermd erfgoed alleen amoveren als er iets beters voor in de plaats komt, door bestaande bouw mogelijkheden bij recht te beperken en alleen bij uitzondering (vanwege hoge kwaliteit) toe te staan. E.e.a. ter beoordeling aan het atelier Stadsbouwmeester en/of Monumentencommissie/Welstand. Realiseren bij invoering Omgevingswet/omgevingsplan. Kosten: onderdeel van de invoeringskosten daarvan.

- 3.1.7 Kwantitatief optoppen in de (binnen)stad inperken en alleen mogelijk maken als dit kwalitatief een bijdrage aan de ruimtelijke kwaliteit van de stad toevoegt. Realiseren bij invoering Omgevingswet/omgevingsplan. Kosten: onderdeel van de invoeringskosten daarvan.

3.2. Beheren

- 3.2.1 Vastgoed met cultuurhistorische waarde dat door de gemeente op de markt wordt gebracht, voorzien van een bijsluiters, waarin de borging van (ook niet beschermde) erfgoedwaarden, duurzaam wordt geregeld. Niet de hoogste opbrengst, maar de beste nieuwe bestemming moet bij verkoop leidend zijn. Kosten: de gedeelde financiële inkomsten zijn maatschappelijke baten. Kosten opstellen bijsluiters: 1000 per pand. Realisatie in de vorm van een project i.s.m. monitoring leegstand

- 3.2.2 Bij beheer van maatschappelijk monumentaal vastgoed streven naar goede balans tussen economisch en maatschappelijk rendement. Kosten: de gedeelde financiële

inkomsten zijn maatschappelijke baten.

- 3.2.3 Verstevenigen van positie Groninger Monumentenfonds als maatschappelijk ontwikkelaar, door groei van het bezit, een balans tussen rendabel en onrendabel vastgoed en voldoende omvang om als organisatie professioneel te kunnen opereren. Kosten: vallen buiten het kader van deze nota.

3.3. Benutten

- 3.3.1 Erfgoed benutten als economische potentie van de stad; pilot voor erfgoed ontwikkeling binnenstad (offensieve in plaats van defensieve benadering van het erfgoedbeleid): potenties voor nijverheid, toerisme, culturele voorzieningen, horeca. Grotendeels binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren. Stimuleringsbudget kan effectiviteit vergroten: kosten structureel 10.000 euro. Realisatie: vanaf 2020.

- 3.3.2 Bijdragen aan proces of aanpak herbestemming. Na afronding kanjerplan geven we hier vooralsnog geen prioriteit aan. Maar behoefte hieraan zal komende jaren zeker weer ontstaan. Vooralsnog lage prioriteit. Op termijn 100.000 per jaar als hier budget voor beschikbaar komt.

- 3.3.3 Opstellen van een leegstandsmonitor (met specifiek aandacht voor religieus erfgoed, agrarisch erfgoed en scholen) op de CWK; instellen van een contactpunt leegstandsmelding, opstellen van specifieke planregels voor nieuwe bestemmingsplannen voor locaties met leegstand. Project van maken ism vastgoedpartners. Grotendeels binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren.

- 3.3.4 Sleeping Beauties! Na het maken van het plan (zie 1.3.3), komen de kosten van realisatie. Kosten 100.000 euro voor realisatie 3-5 Sleeping Beauties per jaar. Realisatie: vanaf 2020

- 3.3.5 Projectomschrijving parels (Groninger cultuurhistorische hoofdstructuur). Rol van de gemeente. Ambities gebieden aanjagen. Project van maken, onderdeel CWK, eenmalige kosten 20.000 euro. Realisatie: 2023.

- 3.3.6 Wat kan de stad doen? Investeren, subsidiëren, regie? Het belangrijkste is om focus te houden op erfgoedwaarden waar ze kwaliteit (leefomgeving) kunnen versterken. Uit stadspanel enquête kwam ook dat erfgoed gewaardeerd wordt om beleefbaarheid als onderdeel van kwaliteit leefomgeving. Grotendeels binnen bestaande formatie/budgetten te realiseren. Permanent aandacht voor vragen, is onderdeel van de integrale aanpak bij cultuurhistorie in RO. Een stimuleringsbudget kan effectiviteit vergroten: kosten structureel 20.000 euro vanaf 2020.

NOTEN

1. Laura de Jong en Marjolein Kolstein, *Wat vindt de Stadjer (van) erfgoed?*, Groningen 2016.
2. *Atlas voor gemeenten*, p. 240, 2015.
3. Provincie Groningen, *Landschap, cultuurhistorie en ruimtelijke kwaliteit in Groningen*, 2014.
4. Simon Van Dommelen en Cees Jan Pen (red.), *Cultureel erfgoed op waarde geschat, economische waardering, verevening en erfgoedbeleid*, Den Haag 2013.
5. In Groningen wordt sinds 1959 gas gewonnen bij Slochteren.
6. Tot nu toe is er bij 29% van de rijksmonumenten schade gemeld (cijfers CVW, mei 2017).
7. NCG is een samenwerking van twaalf Groninger gemeenten, Provincie Groningen en het Rijk. De gemeenten die hier deel van uit maken zijn Bedum, Delfzijl, Groningen, Loppersum, Slochteren, Winsum, Appingedam, De Marne, Eemsum, Hoogezand-Sappemeer, Menterwolde en Ten Boer.
8. *Atlas voor gemeenten*, p. 27, 2015.
9. Goudappel Coffeng, *Vitaliteitsbenchmark Centrumgebieden*, 2017

COLOFON

Deze nota is tot stand gekomen in samenwerking tussen de gemeente Groningen en SteenhuisMeurs.

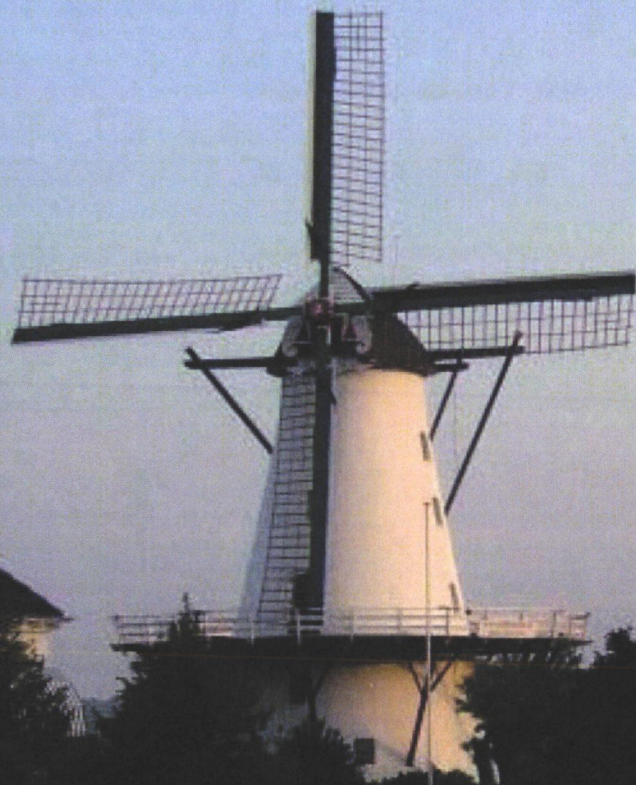
Gemeente Groningen:
Begeleidingsgroep Erfgoednota gemeente Groningen

Projectteam SteenhuisMeurs:
Prof. dr. ir. Paul Meurs

SteenhuisMeurs BV, Paterswolde - Rotterdam
Hoofdweg 255
9765 CH Paterswolde
050 3080100
www.steenhuismeurs.nl

© Gemeente Groningen

Overzicht actiepunten nieuwe beleid (onafhankelijk van de structureel uit te voeren bestaande wettelijke en niet-wettelijke taken)

N.B. 1. Voor een deel van deze werkzaamheden is bestaand budget beschikbaar (lichtgroen).

N.B. 2 In 2018 en 2019 willen we 150.000 euro p/j extra ten laste brengen v/d intensiveringsmiddelen Wonen (oranje + 1.1 uitwerken archeologische onderzoeken en 2.1 Mon Light als onderdeel Welstand in de Wijken)

N.B. 3 Budget voor de overige actiepunten (vanaf 2020) willen we als knelpunt indienen bij de begroting van 2019. Donkergroen betekent realisatie mogelijk indien vanaf 2020 respectievelijk 5, 4, 3, 2 of 1 euroton structureel extra budget beschikbaar komt.

N.B. 4. Via de jaarlijkse vast te stellen bestedingsprogramma's willen we uitvoering geven aan de realisatie van de actiepunten, voor zover hiervoor financiële middelen beschikbaar zijn.

Table with columns: Structureel, Incidenteel, Prioriteit, 5, 4, 3, 2, 1, 0, Financiële dekking, Formatie/personeel, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025. Rows include sections like 1) Historische verhaal van Groningen ontdekken, 2) De historische rijkdom van Groningen koesteren, and 3) Gronigen verder ontwikkelen vanuit het bestaande/eigene.

	Structureel	Incidenteel	Prioriteit	5	4	3	2	1	0	Financiële dekking	Formatie/personeel	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
3.1.6 Onbeschermd erfgoed alleen amoveren bij betere nieuwbouw			Hoog							Prioritering binnen bestaand budget & Omg-wet	Bestaand + bestaande inhuur				x	x	x	x	x
3.1.7 Kwantitatief optoppen inperken			Hoog							Prioritering binnen bestaand budget & Omg-wet	Bestaand + bestaande inhuur				x	x	x	x	x
3.2) Beheren																			
3.2.1 Bijsluiter bij vastgoed met cultuurhistorische waarde	€ 1.000 per pand		Middel							Intern afspraken over maken / vastgoed	Bestaand + bestaande inhuur	x	x	x	x	x	x	x	x
3.2.2 Beheer maatschappelijk monumentaal vastgoed			Middel							Intern afspraken over maken / vastgoed	Bestaand + bestaande inhuur	x	x	x	x	x	x	x	x
3.2.3 Verstevigen positie GMF als maatschappelijk ontwikkelaar			Hoog							Buiten kader erfgoednota		x	x	x	x	x	x	x	x
3.3) Benutten																			
3.3.1 Erfgoed benutten voor economische potentie stad (toerisme etc.)	€ 10.000 (vanaf 2020)		Middel							Knelpunt begroting 2019	Bestaand + bestaande inhuur			10	10	10	10	10	10
3.3.2 Herbestemming stimuleren	€ 100.000 (vanaf 2020)		Laag							Knelpunt begroting 2019	Bestaand + bestaande inhuur			100	100	100	100	100	100
3.3.3 Leegstandsmonitor erfgoed (o.a. scholen, agrarisch, religieus)			Middel							i.s.m. vastgoed	Bestaand + bestaande inhuur	x	x	x	x	x	x	x	x
3.3.4 Sleeping beauties	€ 100.000 (vanaf 2020)		Middel							Knelpunt begroting 2019	Bestaand + bestaande inhuur			100	100	100	100	100	100
3.3.5 Groninger cultuurhistorische hoofdstructuur		€ 20.000	Laag							Knelpunt begroting 2019	Bestaand + bestaande inhuur + inhuur							20	
3.3.6 Erfgoed en versterking van de kwaliteit van de leefomgeving	€ 20.000 (vanaf 2020)		Middel							Knelpunt begroting 2019	Bestaand + bestaande inhuur + inhuur			20	20	20	20	20	20
Totaal												150	150	535	520	555	530	505	500